

Dimyâtî'nin İthâfu Fuzalâi'l-Beşer Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Tahlili ve Eserinde Kıraat İlminin Muhtelif Meselelerine Yaklaşımı

Mustafa HATİPOĞLU | 0000-0003-1891-4866

Öğr. Gör. Dr. | Yazar | meynir63@hotmail.com

Ordu Üniversitesi | [ROR:: 04r0hn449](https://ror.org/04r0hn449)

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi | Ordu, Türkiye

Öz

Çalışmanın temel konusu, İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kırââtî'l-erbe'ate 'aşer adlı eserin kıraat ilmi açısından tahlil edilmesidir. Eser, ilim mahfillerinde daha çok İthâf kısaltmasıyla şöhret bulmuştur. Hicrî 1082 yılında Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî tarafından kaleme alınan İthâf, kıraat ilmi literatürünün temel eserlerinden biridir. Muhtevasında bulunan usûle ve ferşe ilişkin bahislerin yanı sıra dilbilimsel hüccetler, dil ekollerinden ve muhtelif disiplinlerden yapılan nakiller bakımından da kıraat ilminin önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Kaleme alındığı günden itibaren dönemin kıraat hocaları ve öğrencileri tarafından büyük tevccüh görmüştür. Osmanlı döneminde kıraat ilminde tarîk ve meslek şeklinde isimlendirilen ekollerin metodolojik farklılıklarını öğrenmede temel referans kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir. İthâf a olan bu ilgi günümüzde hala canlılığını korumakta ve kıraat ilminin temel kaynakları arasındaki yerini almaya devam etmektedir. Nitelik günümüzde "Aşere-Takrib-Tayyibe" olarak adlandırılan kıraat eğitim-öğretim sürecinin özellikle "Takrib" (On kıraat imamının genel olarak iki ravisinin ikiser tarifleriyle okunması) aşamasında İthâf takip edilmektedir. Öte yandan kıraat-i aşereyi Tayyibetü'n-neş'in tarifleri üzerine bina etmesi sebebiyle İthâf, manzûmenin öğretiminde ve izahında yardımcı kaynaklardan birisi olarak da değerlendirilmektedir. Bu hususiyetleri sebebiyle İthâf'ın, Osmanlı döneminden bugüne kadar kıraat tedrisâtına yön veren eserlerden biri olarak nitelendirilmesi abartı sayılmamalıdır. İthâf'ta benimsediği yöntem büyük bir titizlikle uyan ve arka planı çok iyi kurgulayan Dimyâtî, kendisinden önceki kıraat birikimine ve içeriğine vâkif olup tarihsel süreçte kazandığı bilgi birikimini İthâf'ta sentezlemektedir. Bu bağlamda çalışmada, İthâf'ta işlenen kıraat-i aşere, şâz kıraatlere yer verilme keyfiyeti, kıraatlerin meşhur imamlara inhisarı, resmî'l-mushaf, dil ekollerinin görüşlerine yer verilmesinin arka planı ve bu görüşlerin kıraat birikiminde kullanılma yöntemi, tahrîrât faaliyeti ve şâz kıraat olgusu gibi kıraat ilminin temel meseleleri ele alınmaktadır. Bahsi geçen meselelere Dimyâtî'nin İthâf'ta yer verme yöntemi ve yaklaşım tarzı irdelenmektedir. Böylece İthâf'ın kıraat ilmi perspektifiyle tahlil edilmesi ve alana ilgi duyanların eserden yararlanmalarına katkı sağlaması beklenmektedir. Elinizdeki çalışma, İthâf'ın genel tanıtımı, eserde kıraat birikiminin sunulmasında benimsenen yöntem ve Dimyâtî'nin kıraat ilminin temel meselelerine yaklaşımıyla sınırlıdır. İthâf, hacim açısından muhtasar olmasına rağmen muhtevasındaki bilgilerin rafine edilerek ve sistematik bir şekilde sunulması açısından dikkate değerdir. Bunun yanı sıra kıraat birikiminin İthâf'ın potansiyelinde eritilerek aktarılması, sade ve anlaşılır bir dille kaleme alınması, kıraat ilmi taliplerinin bu ilmin muhtevasındaki konulara ilk elden ve sağlam bir kaynaktan ulaşmalarına imkân sağlaması, esere olan ilgiyi artırmaktadır. İslâm dünyasında hakkında yapılan çalışmalar hem nicelik hem de nitelik olarak her geçen gün artmasına rağmen ülkemizde İthâf hakkında herhangi bir çalışmanın yapılmaması, alandaki boşluğa işaret etmektedir. Bu bakımdan çalışmanın bir yandan bahsi geçen boşluğu doldurması diğer yandan da İthâf hakkında yapılacak yeni çalışmalara basamak teşkil etmesi umulmaktadır. Özetle iki başlık olarak planlanan çalışmanın ilk başlığında İthâf'ın yazılma amacı, muhtevası ve metodunun kıraat ilmi açısından tahlile tabi tutulması; ikinci başlıkta ise Dimyâtî'nin kıraat ilminin muhtelif meselelerine yaklaşım tarzının tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kıraat, Dimyâtî, İthâfu fuzalâi'l-beşer, Usûl, Ferşe.

Atıf Bilgisi

Hatipoğlu, Mustafa. "Dimyâtî'nin İthâfu Fuzalâi'l-Beşer Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Tahlili Ve Eserinde Kıraat İlminin Muhtelif Meselelerine Yaklaşımı". *Rize İlahiyat Dergisi* 27 (Ekim 2024), 235-252.

<https://doi.org/10.32950/rid.1499796>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi		
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 12.06.2024	Kabul Tarihi: 21.09.2024	Yayın Tarihi: 20.10.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme		
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu çalışma, 2023 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde tamamlanan "Dimyâtî'nin İthâfu Fuzalâi'l-Beşer Bi'l-Kırââtî'l-Erbe'ate 'Aşer Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri" isimli doktora tezi esas alınarak üretilmiştir.		
Benzerlik Taraması	Yapıldı - iThenticate		
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.		
Etik Bildirim	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.		
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkını sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.		

Dizinlenme Bilgisi

The Analysis of Dimyāti's *Ithāfu Fuzalā' Al-Bashar* in Terms of the Science of Qirā'āt and his Approach to Various Issues of the Science of Qirā'āt in his Work

Mustafa HATİPOĞLU | 0000-0003-1891-4866

Lecturer Sec. Dr. | Author | meynir63@hotmail.com

Ordu University | 04r0hn449

Quran Reading and Recitation Science | Ordu, Türkiye

Abstract

The main subject of this study is the analysis of the work titled *Ithāf al-fuzalā' al-bashar bi al-qirā'ti al-arba'at* 'achar in terms of the science of Qiraat. The work is generally known by the abbreviation *Ithāf* in the scholarly circles. *Ithāf*, which was written by Ahmad b. Muhammad al-Dimyāti in 1082 AH, is one of the basic works of the literature of the science of Qiraat. It is also one of the most important sources of the science of qiraat in terms of linguistic arguments, linguistic schools and various disciplines, as well as the mentions on *usul al-usul* and *fersh* in its content. Since the day it was written, it has been highly appreciated by the Qiraat teachers and students of the period. It was accepted as one of the main reference sources for learning the methodological differences of the schools named as *tariq* and profession in the science of qiraat in the Ottoman period. The interest in *Ithāf* is still alive today and it continues to take its place among the basic sources of the science of Qiraat. As a matter of fact, *Ithāf* is followed especially at the stage of 'Takrib' (recitation of the ten Qiraat imams with two *tariqs* of two narrators in general) of the Qiraat education and training process, which is called 'Ashara-Takrib-Tayyibe' today. On the other hand, *Ithāf* is also considered as one of the auxiliary sources in the teaching and explanation of the verse since it builds the qiraat al-ashara on the *tariqs* of *Tayyibat al-nashr*. Because of these characteristics, it should not be considered an exaggeration to describe *Ithāf* as one of the works that have shaped the study of qiraat from the Ottoman period until today. Dimyāti, who meticulously adheres to the method he adopted in *Ithāf* and constructs the background very well, synthesises in *Ithāf* the knowledge he gained in the historical process by being well acquainted with the previous knowledge and content of qiraat. In this context, study deals with the basic issues of the science of qiraat, such as qiraat al-asharah, the nature of including *shāz qiraat*, the exclusivity of qiraat to famous imams, *resm al-mushaf*, the background of including the views of linguistic schools and the method of using these views in the accumulation of qiraat, the activity of *tahrīrāt* and the phenomenon of *shāz qiraat*. Dimyāti's method and approach to these issues in *Ithāf* are analysed. Therefore, it is expected that *Ithāf* will be analysed from the perspective of the science of qiraat and will contribute to the benefit of those who are interested in the field. It is limited to the general introduction of *Ithāf*, the methodology adopted in presenting the knowledge of qiraat in the work, and Dimyāti's approach to the basic issues of the science of qiraat. Despite being a concise work in terms of volume, *Ithāf* is noteworthy in terms of presenting the information in its content in a refined and systematic manner. Besides, the fact that the accumulation of the knowledge of qiraat is melted in the crucible of *Ithāf*, that it is written in a simple and understandable language, and that it enables the aspirants of the science of qiraat to access the issues in the content of this science from a first-hand and solid source increases the interest in the work. Although the studies on *Ithāf* in the Islamic world are increasing day by day in terms of both quantity and quality, the lack of any study on *Ithāf* in our country points to the gap in the field. In this regard, it is hoped that this study will fill the aforementioned gap and serve as a stepping stone for new studies on *Ithāf*. In brief, in the first title of the study, which is planned as two titles, it is aimed to analyse *Ithāf* in terms of its purpose of writing, its content, its method and the science of Qiraat. The second title aims to determine Dimyāti's approach to various issues of the science of Qiraat.

Keywords

Qiraat, al-Dimyāti, *Ithāf al-fuzalā' al-bashar*, *Usul*, *Farsh*.

Citation

Hatipoğlu, Mustafa. "The Analysis of Dimyāti's *Ithāfu Fuzalā' Al-Bashar* in Terms of the Science of Qirā'āt and his Approach to Various Issues of the Science of Qirā'āt in his Work". *Rize Theology Journal* 27 (October 2024), 235-252.

<https://doi.org/10.32950/rid.1499796>

Publication Information

Type	Research Article		
Process Information	Date of Submission: 12.06.2024	Date of Acceptance: 21.09.2024	Date of Publication: 20.10.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External		
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.		
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate		
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.		
Complaints	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.		

Abstracting and Indexes

Giriş

Hicrî IX. asırdan itibaren, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr*'i kaleme almasıyla birlikte Osmanlı'da kıraat eğitimi, genellikle bu eseri merkeze alan kıraat-i aşere (el-aşru'l-kübrâ) üzerinde yoğunlaşmıştır. Mısır'da ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda kıraat tarîk¹ ve meslekler² şeklinde adlandırılan ekollerin yararlandıkları kaynaklardan biri olan *İthâf da en-Neşr* merkezli olarak kaleme alınmıştır.³ *İthâf*, tarîk ve mesleklerin uygulamalarının öğretiminde yararlanılan ve Osmanlı âlimlerinden Mustafa el-İzmîrî'nin⁴ (ö. 1154/1741) *Bedâ'u'l-burhân*'i ile Ahmed er-Rüşdî'nin (ö. 1217/1802) *Mürşidü't-talebe*⁵ isimli kitapları başta olmak üzere birçok esere ilham kaynağı olmuştur. Bu bakımdan Osmanlı döneminden itibaren kıraat eğitim ve öğretiminde temel kaynak işlevi gören Dimyâtî'nin⁶ (ö. 1117/1705) *İthâf*'ında kıraat ilminin bazı meselelerine yaklaşım tarzının tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bu çerçevede *İthâf*'ın muhteva ve yönteminin kıraat ilmi açısından tahlil edilmesi ve alandaki yerinin tespit edilmesi hedeflenmektedir. Müellif; usûl⁷ ve ferş⁸ konularına geçmeden önce kıraat ilminin tanımı, konusu, gayesi, kıraatlerin belli şahıslara inhisarı, kıraatlerin sıhhat şartları, şâz kıraatler, tahrîrât⁹ meselesi, resmî'l-mushaf gibi konulara yönelik bazı izah ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. Çalışmada zikri geçen meselelere müellifin *İthâf*'ta yer verme keyfiyeti ve yaklaşım tarzının irdelenmesi amaçlanmaktadır.

İthâf, muhtevasında yer alan usûl ve ferşe ilişkin bahisler, dilbilimsel hüccetler, dil ekollerinden ve muhtelif disiplinlerden yapılan nakiller bakımından kıraat ilminin önemli kaynakları arasında gösterilmektedir. Yazıldığı günden itibaren dönemin kıraat hocaları ve öğrencileri tarafından büyük bir teveccühe mazhar olan *İthâf*, Osmanlı döneminde kıraat ilminde tarîk ve meslekler şeklinde teşekkül eden ekollerin metodolojik farklılıklarını öğrenmede önemli referans kaynaklarından biri olarak itibar görmüştür. *İthâf*'a olan bu ilgi günümüzde canlılığını sürdürmekte ve eser, kıraat ilminin temel kaynakları arasındaki yerini korumaya devam etmektedir. Özellikle İslâm dünyasında hakkında yapılan çalışmalar¹⁰ hem nicelik hem de nitelik olarak her

¹ Kıraat imamlarının râvîlerinden sonra gelen veya kıraati râvîden alan kimselere nispet edilen ihtilaflara tarîk denilmektedir. *İsbahânî tariki, Ubeyd b. Sabbâh tariki* gibi. Bkz. İbrahim Muhammed el-Cermî, *Mu'cemu 'ulûmî'l-Kur'ân* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2001), 184; Abdül-Alî el-Mes'ûl, *Mu'cemu mustalahâti 'ilmi'l-kirâati'l-Kur'âniyye ve mâ yetaallaku bih* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 245; Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Hacıveysade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 147.

² Kıraat öğretiminde kullanılan sisteme meslek denilmektedir. Meslekü Atâullah, meslekü'l-Mutkin gibi. Bkz. Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 123; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 206.

³ İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Tayyibe* adlı eserleri esas alınarak yapılan çalışmalar ve tahrîrât edebiyatı için bkz. Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 155-162; Mustafa Atilla Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2018), 96-101; Recep Koyuncu, *Kıraat İlminde Tahrîrât -Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri- (Edisyon Kritik)* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 2021), 45-50; Osman Bostan, "en-Neşr Merkezli Çalışmalar (Tahrîrât Örneği)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2022), 207-208.

⁴ Hayatı ve eserleri için bkz. Koyuncu, *Kıraat İlminde Tahrîrât*, 51-55.

⁵ Hayatı, eserleri ve kıraat ilmine etkileri için bkz. Osman Bostan, *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 27-104, 149-327.

⁶ Hayatı için bkz. Abdurrahman b. Hasen el-Cebertî, *Târîhu 'acâibi'l-âsar fi't-terâcimi ve'l-ahbâr*, thk. Abdurrahman Abdurrahman Abdurrahman (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1997), 1/160; Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Zirikli, *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim li-eşherî'r-ricâl ve'n-nisâ* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâ'îyn, 1992), 1/240; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin* (Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1957), 1/244; Tayyar Altıkulaç, "Bennâ Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/457; Mustafa Hatipoğlu, "Bir Kıraat Âlimi Olarak Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî: Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri", *Van İlahiyat Dergisi* 12/20 (2024), 106-122.

⁷ Kıraat ilmi literatüründe usûl; "Birbirine benzeyen cüz'üyyâtın tümünün altında toplandığı veya sınıflandığı genel kurallar bütünü" şeklinde tarif edilmektedir. Bkz. İbrahim b. Saîd ed-Devserî, *Muhtasarü'l-ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kirâât* (Riyad: Dâru'l-Hadâra li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2008), 27; Ahmed Mahmud Abdü's-Semî el-Hafeyân, *Eşherü'l-mustalahât fi fenni'l-edâ ve 'ilmi'l-krâât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 164; Yaşar Akaslan, "Kıraat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 219; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 46.

⁸ Belli bir kurala dayanmayan, üzerinde kıyas yapılamayan ve Kur'ân'da dağınık hâlde bulunan ihtilaflara ferşî farklılıklar denilmektedir. Bkz. Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî Ebû Şâme, *İbrâzî'l-me'ânî min Hirzi'l-emânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 195, 319; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, 63; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 161.

⁹ Kıraat imamlarının, râvîlerinin ve tarîklerin isnâd halkalarının doğru tesis edilmesi, kıraat ilminin temel kaynaklarına giderek sıhhat ve tevsîkinin tespit edilmesi, kıraatlerin telfik ve tahlîl gibi birtakım hatalardan korunması için sahih ve menedilmiş kıraat vecihlerinin ortaya koyulması faaliyetine tahrîrât denilmektedir. Bkz. Mehmet Emin Maşalı, *Târîhi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 92-93; Koyuncu, *Kıraat İlminde Tahrîrât*, 34-35; Recep Koyuncu, "Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özeline Bir İnceleme", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, ed. Huriye Martı (Bursa: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 668-669; Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", 85; Bostan, *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 117.

¹⁰ Tespit edilebildiği kadaryla Dimyâtî'nin *İthâf*'ı hakkında; "İthâfu Fuzalâi'l-Beşer Bi'l-Kirâati'l-Erbe'ate 'Aşer li'l-Bennâ: Dirâse Vafiyye Tahliliyye" adıyla Hasan Ahmed Sa'dâbî tarafından hazırlanan doktora tezi 2011 yılında tamamlanmıştır. Kelâle Ahmed Kadir Kelâlî, Musul Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı

geçen gün artmasına rağmen ülkemizde *İthâf*'ın kıraat ilmindeki konumuna yönelik herhangi bir çalışmanın yapılmaması, alandaki boşluğa işaret etmektedir. Bu bakımdan çalışmanın bir yandan zikri geçen boşluğu doldurmaya mütevazı bir katkı sunması diğer yandan da *İthâf* hakkında yapılacak yeni çalışmalara basamak teşkil etmesi umulmaktadır.

1. *İthâfu Fuzalâi'l-Beşer*'in Kıraat İlmi Açısından Tahlili

Bu başlık altında *İthâf*, ana hatlarıyla tanıtılacak, ardından Dimyâti'nin, kıraat farklılıklarına ilişkin vücûhâtı aktarma yöntemi çeşitli başlıklar altında izah edilmeye çalışılacaktır.

1.1. *İthâfu Fuzalâi'l-Beşer*'in Genel Tanıtımı

Dimyâti, h. 1082 yılında kaleme almaya karar verdiği eserini *İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbe'ate 'aşer* olarak isimlendirmektedir.¹¹ Kitabın bitiş tarihine dair ise herhangi bir kayda rastlanmamıştır. *İthâf*'ta İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'i ile Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *Letâifin* bariz etkisi dikkat çekmektedir. Nitekim müellif de *İthâf*'ı kaleme alırken mezkûr eserlerden yararlandığını açıkça dile getirmektedir.¹² Bu itibarla *İthâf*'ın, *en-Neşr*'in ve *Letâifin* usûl sistematigi üzerine inşa edildiği söylenebilir. Kıraat-i aşereyi *Tayyibetü'n-neşr*'in¹³ tarihleri üzerine bina etmesi sebebiyle *İthâf*, manzûmenin öğretiminde ve izahında yardımcı kaynaklardan birisi olarak da kabul görmektedir.¹⁴ Dimyâti, *İthâf*'ta Kastallânî'nin yöntemine uygun olarak on kıraate, kıraat tercihleri şâz kategorisinde değerlendirilen İbn Muhaysın (ö. 123/741), Yahya el-Yezîdî (ö. 202/817), Hasan-ı Basrî (ö. 110/729) ve A'meş (ö. 148/765) kıraatlerini dâhil ederek on dörtlü tasnif sistemini devam ettirmektedir. Müellif, Kastallânî'nin *Letâifinde* benimsediği metodu takip ettiğini ve mezkûr eser için "فِي الْأَصْلِ/el-Asl" ifadesini sembol olarak kullandığını aktarmaktadır.¹⁵ *Letâiften* aktardığı bilgilere atıfta bulunmak istediğinde "فِي الْأَصْلِ" ifadesini kullanmaktadır.¹⁶ Yine *İthâf*'ta asrın muhakkiki olarak nitelendirdiği hocası Şebrâmellisî'nin (ö. 1087/1676) de görüşlerine sık sık başvurmuştur. Eserinde "شَيْخَنَا" kelimesini mutlak anlamda kullandığında bununla hocası Şebrâmellisî'yi kastetmektedir.¹⁷ "شَيْخَنَا" kelimesini "أَلْعَمَدَةُ" ifadesi ile kayıtladığında ise bununla kıraat ilminin tahsilinde Şebrâmellisî'den sonra kendisini en çok etkileyen hocası Sultan el-Mezzâhî'ye (ö. 1075/1664) atıfta bulunmaktadır.¹⁸

Dünyanın farklı kütüphanelerinde bulunan bütün el yazması ve matbu nüshalarda¹⁹ *İthâf*, Dimyâti'ye nispet edilmektedir.²⁰ Müellif, mukaddimede kitabını telif başladığı tarihi, telif sebebini ve esinlendiği kaynakları dile getirdikten sonra *Münthe'l-emânî ve'l-meserrât fi 'ulûmi'l-kırâat* olarak da adlandırdığını zikretmektedir.²¹ *Münthe'l-emânî* olarak adlandırılması, muhtevastaki bütün konuları kapsaması açısından daha uygun olduğu ifade edilebilir. Zira *İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbe'ate 'aşer* şeklindeki bir adlandırma, eseri sadece kıraatlere indirgemektedir. Oysa *Münthe'l-emânî* isminin, muhtevastında yer verilen resmî'l-Osmanî, kıraat ilminin temel ilkeleri, Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet adabı, Kur'ân'ın fâsılları, kıraatlerin lügavî, nahvî ve sarfî referanslarla hüccetlendirilmesi, bazı âyetler hakkında yapılan tefsir mahiyetindeki izahlar ve Kur'ân okuyucusunun ihtiyaç duyacağı fikhî bilgileri sunması açısından değerlendirildiğinde, daha uygun bir isimlendirme olduğu ifade edilmektedir.²² Ancak bu isimlendirme *İthâf* kadar şöhret bulmamıştır.

bölümünde "et-Tevcihü'l-Luğavî fi Kitâb'd-Dimyâti el-Bennâ (ö. 1117-1705) (İthâfu Fuzalâi'l-Beşer) Dirâse Tahliliyye" adıyla hazırladığı yüksek lisans tezini 6 Eylül 2021 yılında nihayet erdirmiştir. Aynı yazar "eş-Şevâhidü'l-Kur'âniyye fi't-Tevcihi'l-Luğaviyyi li'l-Kırâati 'inde'd- Dimyâti (ö. 1117-1705) fi Kitâbih: (İthâfu Fuzalâi'l-Beşer) Dirâse Tahliliyye" adıyla bir makale kaleme almıştır. Hanân İbrahim es-Seyyid Ahmed, "et-Tesâkub ve Telâki'l-Me'ânî fi'l-Kırâati'l-Kur'âniyye fi Kitâbi İthâfu Fuzalâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erbe'ate 'Aşer li'l-Bennâ ed-Dimyâti" adıyla makale yayımlamıştır.

¹¹ Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdilganî el-Bennâ ed-Dimyâti, *İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbe'ate 'aşer*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2007), 1/63.

¹² Dimyâti, *İthâf*, 1/64.

¹³ *Tayyibe*, İbnü'l-Cezerî tarafından onlu sistemi yaygınlaştırmak üzere yazılan *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr* adlı eserin eğitim-öğretimde ilim talebelerine kolaylık sağlaması adına manzum formuna çevrilmiş halidir. Geniş bilgi için bkz. Yaşar Akaslan, *Tayyibetü'n-Neşr Şerhlerine Dair Bir İnceleme (Mûsâ Cârullah Örneği)* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 81-94; Abdülhamit Birşik, "en-Neşr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 33/19-20; Yaşar Akaslan, "Bir İlm-i Kırâat Klasigi: Tayyibetü'n-Neşr Fi'l-Kırâati'l-'Aşr", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/3 (2017), 277-310.

¹⁴ Cermî, *Mu'cemu 'ulûmi'l-Kur'ân*, 12.

¹⁵ Dimyâti, *İthâf*, 1/80, 105, 109.

¹⁶ Dimyâti, *İthâf*, 1/139, 210, 219.

¹⁷ Dimyâti, *İthâf*, 1/65, 105, 121.

¹⁸ Dimyâti, *İthâf*, 1/264, 271, 511.

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Dimyâti, *İthâf*, (muh. girişi)1/58-60.

²⁰ Dimyâti, *İthâf*, 1/57-59.

²¹ Dimyâti, *İthâf*, 1/65.

²² Cermî, *Mu'cemu 'ulûmi'l-Kur'ân*, 11-12.

Yaşadığı asırda kıraat tadrîsinde yararlanılacak muhtasar mahiyette bir esere ihtiyaç duyulması ve arkadaşlarının ısrarlarına kayıtsız kalamaması, onu *İthâf*'ı kaleme almaya sevk etmiştir. Özellikle hocası Nûruddîn eş-Şebrâmelîsî'nin derslerinde aldığı notlardan yararlanarak oluşturduğu kitabını, kıraat ilminin temel konu ve kaidelerini ihtiva edecek şekilde ve her seviyede talebenin kolaylıkla anlayabileceği bir sadelikte kaleme almıştır.²³

Müellif, *İthâf*'ın giriş kısmında kıraat ilminin temel meselelerine²⁴ değinmektedir.²⁵ Eserin bu kısmında, kıraat çeşitlerine, kıraat imam ve râvîlerinin biyografilerine ilişkin bilgilere ve İbnü'l-Cezerî'ye varan isnâd zincirine yer vermektedir. Ardından Kur'ân'ın imlâ şeklini ifade eden resmî'l-mushafa²⁶ ilişkin genişçe bilgi aktarmaktadır.²⁷ Bu bölümün akabinde kıraat ilminde usûlî ihtilaflar kapsamında değerlendirilen istiâze, idğâm, hâ-i kinâye/zamir, med-kasr, hemze, feth-imâle, râ'nın tefhîm-terkîki, lâm'ın tağlîz-terkîki gibi konuları kıraat imam, râvî ve tarîklerin ihtilafları etrafında ele almaktadır.

Dimyâtî, vücûhâtı aktarmaya kıraat-i seb'a ile başlamakta, ardından seb'anın mütemmimi olan kıraat-i aşere ile devam etmektedir. Nihayetinde şâz kıraat imamlarının aşereye muvafakatlarına veya tek kaldıkları vecihlere yer vermektedir. Müellif, Kastallânî'nin *Letâîf*'inde takip ettiği yönteme tabi olarak önce yedi kıraati, ardından üç kıraat imamından birinin yedi kıraat imamından birine muvafık okuyuşunu "كَذَا أَبُو جَعْفَرٍ" kalıbındaki gibi zikretmektedir. Dört şâz kıraat imamından birinin, kıraat-i aşere imamlarından birine muvafakat etmesi durumunda aşere vecihlerini aktardıktan sonra buna "وَأَفْفَهُمُ الْحَسَنُ" ifadesindeki gibi işaret etmektedir. Kıraat-i aşereye muhalefet ettikleri okuyuşa "وَعَنِ الْحَسَنِ" terkibine uygun olarak değinmektedir. Müellifin, usûl kısmında ana hatlarıyla yöntemi bu şekilde olmakla birlikte ferşü'l-hurûf bölümünde ise genellikle "كَذَا" kelimesini hazfetmektedir.²⁸

Dimyâtî, usûl konularına idğâm bahsiyle başlamaktadır. Kıraat kitaplarında idğâm bahsi genellikle Fâtihâ sûresinde yer alan

﴿مَلِكٌ﴾ ﴿الرَّحِيمِ﴾ ﴿مَلِكٌ﴾ kelimeleri arasında gerçekleşen idğâm-ı kebîr uygulamasını -teamül gereği- yerinde izah etmek üzere ilk olarak burada ele alınmaktadır.³⁰ Ancak Dimyâtî, Kastallânî'nin yöntemini benimsemesi sebebiyle usûl konularını idğâm bahsiyle ve Fâtihâ sûresinden önce başlatmaktadır.³¹ *İthâf*'ta usûl ve ferş bölümünün tamamında ilmi bir disiplin ve hassasiyetle İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'de tercih ettiği vecih ve tarîkleri aktarmakta ve bundan taviz vermemektedir.³² Dimyâtî, ferşü'l-hurûf bölümünde her sûrenin başında "Fevâsîl" adıyla bir bahis açmakta ve burada sûrelerin Mekki-Medenî ayrımına, âyet sayısına ve bu husustaki ihtilaflara yer vermektedir. Görüş ayrılığı bulunan âyet sayısına ve bu ihtilafın dayandığı kişilere, mensup oldukları ekol üzerinden temas etmektedir.³³ Ayrıca her sûrenin sonunda "el-Mersûm" adıyla açtığı başlıklarda Hz. Osman döneminde istinsah edilen mushaflardaki kelimelerin imlâ özelliklerini ve farklılıklarını işlemektedir. "el-Maktû'-el-Mevsûl" başlığı altında ise herhangi bir kelimeye bitişik veya ayrı yazılması hususunda ihtilaf edilen edatlara ve hâu't-te'nîs'in imlâ farklılıklarına dikkat çekmektedir. Ayrıca her sûrenin sonunda sûrede geçmesi kaydıyla zâid yâ'ları³⁴ ve izâfet yâ'larını³⁵ da tek tek

²³ Dimyâtî, *İthâf*, 1/63-64.

²⁴ Dimyâtî, ele aldığı konulara özel bir başlık koymamıştır. Bu kısımda yer alan başlıklar, istifadeyi kolaylaştırmak için eserin muhakkiki Şaban Muhammed İsmail tarafından konulmuştur. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, 1/60.

²⁵ Dimyâtî, *İthâf*, 1/67-73.

²⁶ En geniş anlamıyla hecâ harfleri ve lafızların şekillenmesi anlamında kullanılan "resm" kelimesi, daha çok Hz. Osman döneminde çoğaltılan mushafların imlâsını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. bkz. Dimyâtî, *İthâf*, 1/82-83; Cermî, *Mu'cemu 'ulûmî'l-Kur'ân*, 159-160; Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 140-141.

²⁷ Dimyâtî, *İthâf*, 1/75-96.

²⁸ Krş. Dimyâtî, *İthâf*, 1/80; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kastallânî, *Letâîfü'l-işârât li finûnî'l-kirâât* (Medine: Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 2013), 1/355.

²⁹ el-Fâtihâ, 1/3-4.

³⁰ Kıraat ilminde usûl konusunun ilk başlığı olan idğâm bahsini, Fâtihâ sûresinde ele alan bazı eserler için bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fil-kirâât*, thk. Şevkî Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1979), 113-127; Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Teysîr fil-kirââtî's-seb'*, thk. Ferîd Muhammed b. Azzûz (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2016), 220-235; Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fil-kirââtî'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (el-Matbaatü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, ts.), 1/274-304.

³¹ Dimyâtî, *İthâf*, 1/109.

³² Dimyâtî, *İthâf*, 1/368, 499-500, 2/40-41.

³³ Dimyâtî, *İthâf*, 1/370.

³⁴ Kıraat metodolojisinde izâfet yâ'sı ifadesiyle kelimenin sonuna zâid olarak gelen mütekellim yâ'sı kastedilmektedir. İzâfet yâ'sı mütekellim yâ'sından ibaret olup isme, fiile ve harfe bitişen muttasıl zamirdir. Kelimenin aslı unsuru olmayan izâfet yâ'sı, ﴿ذِكْرِي﴾ ve ﴿نَفْسِي﴾ kelimelerinde görüldüğü üzere isme bitiştiğinde mahallen mecrûr; ﴿لَبِحْرَتِي﴾ ve ﴿فَطْرَبِي﴾ ifadelerinde görüldüğü üzere fiile bitiştiğinde mahallen mansûb; ﴿لِي﴾ ve ﴿أَيُّ﴾ lafızlarında görüldüğü üzere harfe bitiştiğinde ise mahallen mansûb veya mecrûr olmaktadır. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, 1/333; Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usûlü* (İstanbul: Haciveysizade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 146-153.

³⁵ Zâid yâ'lar, Hz. Osman döneminde çoğaltılan mushafların hattında bulunmaması ve tilâvetten düşmesi sebebiyle bu şekilde adlandırılmıştır. Resm-i hatta bulunmayan zâid yâ'ların hazf ve isbâtı noktasında ise kıraat imamları ihtilaf etmişlerdir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, 1/345-355; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usûlü*, 154-157.

sıralamaktadır.³⁶ Örneğin; Ankebût sûresinin 56. âyetinde ﴿يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ şeklinde geçen ifadedeki yâ'nın yazıda yer alması hususunda görüş ayrılığı bulunmadığını aktarmaktadır. Bahsi geçen yâ, izâfet yâ'ları kategorisinde değerlendirilmektedir.³⁷ Bununla yetinmeyen müellif, benimsediği yöntem gereği zâid yâ'lardaki kurrânın hafz veya isbât tercihlerine sûrenin ferşinde yer vermekte ve ferşte izafet yâ'sının geçtiği âyeti, sûrenin sonunda tekrar aktarmaktadır.³⁸

Müellif, usûl kısmında olduğu gibi ferşü'l-hurûf bölümünde de bazen bir kelimeyi ilk geçtiği yerde etraflıca ele almakta ve kelimenin bütün vecihlerini aktardıktan sonra dilbilimsel hüccetine değinmektedir. Ancak aynı vechin tekerrür etmesi durumunda tekrara düşmemek için sadece kurrânın tercihlerini aktarmakla yetinmektedir.³⁹ Bunu yaparken bazen usûl kısmına ilişkin teorik bilgileri aktardıktan sonra konunun örneklerini ferşte geçtiği yere havale ederek detaylandıracağına dile getirmektedir.⁴⁰ Müellif, sözü uzatmamak için kelimedeki herhangi bir kıraat vechini okuyan kurrânın isimlerine yer verirken, aynı yerdeki diğer vechi okuyanların isimlerini tek tek zikretmek yerine “وَالْبَاقُونَ” ifadesini kullanmaktadır.⁴¹ Bazen de iki farklı şekilde okunmaya müsait bir kelimedeki bazı imam ve râvîlerin tercihine yer verirken bunların mukabili okuyuşlara “وَالْبَاقُونَ” kelimesini dahi kullanmadan farklı bir kıraat vechine geçmektedir.⁴²

Müellif, bir imamdaki rivâyet edilen herhangi bir vechi hususunda râvîler ittifak ediyorlarsa imamın ismini; ihtilaf ediyorlarsa râvînin ismini zikretmekte ve farklı okuyuşları takyit etme yoluna gitmektedir.⁴³

Dimyâtî, şâz kıraat imamların usûl konularındaki farklı uygulama ve tercihlerine, eserin usûl kısmında; ferşü'l-hurûftaki farklılıklarına ise ilk geçtiği yerde⁴⁴ değinirken benzerlerinde ayrıca bu imamların şüzûzuna/tek kaldıkları okuyuşlara temas etmemektedir.⁴⁵ Müellif, *Ithâf*'ta genellikle önce yedi kıraate sonra üç kıraate, nihayetinde de şâz kıraatlere yer vermektedir. Ancak zaman zaman önce şâz, ardından da sahîh kıraatleri aktarmaktadır.⁴⁶

Dimyâtî, ferş bölümünde bir kıraat ihtilafından diğerine geçtiğinde, iki kıraatin arasını “أُخْتِلِفَ/ihtilaf edildi”⁴⁷ kelimesiyle ayırmaktadır. Ancak farklı okuyuş ihtimali bulunan kelime daha önce geçmişse ve bir sonraki geçtiği yerde kendisinde bulunan vechileri tekrar hatırlatacaksa bunun için muhtelif kelimeler tercih etmektedir. Bu çerçevede ihtilaf ferşe ait ise buna “قَرَأَ/okudu”;⁴⁸ usûle aitse “أَمَالَ/imâle etti”,⁴⁹ “أَدْعَمَ/idğâm etti”,⁵⁰ “أَسْكَنَ/iskân etti”,⁵¹ “أَبْدَلَ/ibdâl etti”⁵² gibi lafızlarla işaret etmektedir. Müellif, bu yöntemiyle İbnü'l-Cezerî'den ayrılmaktadır. Nitekim İbnü'l-Cezerî, okuyuş farklılıkları çerçevesinde bir kelimenin ilerleyen bölümlerde tekrar etmesi durumunda bu vechileri yeniden aktarmak yerine ilk geçtiği yere atıfta bulunmakla yetinmektedir. Dimyâtî, muhtemel okuyuşlara imkân tanıyan kelimedeki vechileri geçtiği her yerde farklı ifadelerle ele alarak Kastallânî'nin yöntemini sürdürmektedir.⁵³ Müellif, bazen soru-cevap metodunu benimsemekte ve herhangi bir mesele hakkında akla gelebilecek muhtemel soruları; “فَإِنْ قِيلَ/şöyle denilirse” ifadesiyle ortaya koyarak konuyu etraflıca izah etme yoluna gitmektedir.⁵⁴

Dimyâtî, işlediği konuları geçmiş âlimlerin görüşleri doğrultusunda temellendirmeyi tercih etmekle birlikte bazen bu görüşleri eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmekte ve kendi görüşünü belirtmektedir.⁵⁵ Ayrıca genişçe işlediği bazı meseleleri talebelere

³⁶ Dimyâtî, *İthâf*, 1/368, 463-466.

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/180; Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/1302; Dimyâtî, *İthâf*, 1/354.

³⁸ Dimyâtî, *İthâf*, 1/354, 2/352-353.

³⁹ Dimyâtî, *İthâf*, 1/389, 391, 399.

⁴⁰ Dimyâtî, *İthâf*, 1/124, 244, 263.

⁴¹ Dimyâtî, *İthâf*, 1/123, 124, 131.

⁴² Dimyâtî, *İthâf*, 2/112, 150, 279.

⁴³ Örneğin; Âsım'ın iki râvisi Hafs ve Şu'be'nin ihtilaf ettiği vechilerde bunların ismini zikretmiş, Hafs'ın infirâd ettiği yerlerde ona “قَرَأَ حَفْصَ/Hafs bu şekilde okudu.” ifadesiyle işaret etmiştir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, 1/492, 2/7-8.

⁴⁴ Dimyâtî, *İthâf*, 2/87.

⁴⁵ Dimyâtî, *İthâf*, 2/87, 275, 279.

⁴⁶ Dimyâtî, *İthâf*, 1/539, 541, 2/14.

⁴⁷ Dimyâtî, *İthâf*, 2/363, 365, 377.

⁴⁸ Dimyâtî, *İthâf*, 1/371, 372, 375.

⁴⁹ Dimyâtî, *İthâf*, 1/375, 376, 377.

⁵⁰ Dimyâtî, *İthâf*, 1/377, 381, 382.

⁵¹ Dimyâtî, *İthâf*, 1/388, 535, 2/14.

⁵² Dimyâtî, *İthâf*, 1/511, 518, 543.

⁵³ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/80-81.

⁵⁴ Dimyâtî, *İthâf*, 1/68, 72, 114.

⁵⁵ Dimyâtî, *İthâf*, 1/91, 105, 145.

kolaylık olması için sonrasında özetlediği de görülmektedir.⁵⁶

İthâf'ın genel tanıtımının ardından Dimyâtî'nin, eserinde kıraat farklılıklarını aktarma yöntemi -çalışmanın hacmini artırmamak için- birer örnek üzerinden izah edilecektir.

1.2. Dil Ekollerinin Görüşlerine Yer Vermesi

Dimyâtî'nin İthâf'ta kıraat vecihlerinin lügavî referanslarını ortaya koyarken tarihî süreçte şekillenen ve birtakım metodolojik farklılıklarla birbirinden ayrılan dil ekollerinin görüşlerine yer vermesi dikkat çekmektedir. Bu bağlamda müellif, kıraat vecihlerini aktarırken Arap gramerinin kurallarından olabildiğince istifade etmekte ve bu kuralları ustalıkla işlemektedir. İthâf'ın bu açıdan değerlendirilmesi durumunda dil malzemesi bakımından hayli zengin bir muhtevaya sahip olduğu görülecektir.⁵⁷ Kıraat vecihlerinin hüccetlerini ortaya koyarken kendinden önceki dil âlimlerinin görüşlerini harmanlayarak özlü bir şekilde metne yansıtan Dimyâtî, bununla yetinmeyerek âlimlerin mensup olduğu dil ekollerinin görüşlerine de yer vermektedir.

Örnek: ⁵⁸ ﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانَ ابْنِ لِي صِرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ ﴿٣٦﴾ ﴿أَسْبَابَ السَّمَوَاتِ فَاطَّلِعْ إِلَىٰ إِلَهِ مُوسَىٰ...﴾

Âyette yer alan ﴿فَاطَّلِعْ﴾ kelimesini Hafs mansûb; diğer kurrâ ise merfû' ile okumuştur.⁵⁹ Âyetteki ﴿فَاطَّلِعْ﴾ kelimesinin son harfinin harekesi hususunda nahiv âlimleri farklı görüşler ileri sürmektedirler. Buna göre ﴿ابْنِ لِي﴾ emir cümlesinden sonra gelen ﴿فَاطَّلِعْ﴾ cevap cümlesindeki muzâri fiilin nasb ile okunması, "أَنْ أَطَّلِعَ" şeklindeki bir takdire imkân tanınması sebebiyledir. Fiilin başına gizli bir "أَنْ" nâsibe/muzmara" takdir edilebilmesi ve fâ-i cevâbiyyenin gelmesi, bu şekilde bir okumayı mümkün kılmaktadır. Basra dil ekolü bu görüşü benimsemektedir.⁶⁰ Yine bu hususta dile getirilen bir başka görüş, "teraccî" ifade eden ﴿لَعَلِّي﴾ cümlesinin cevabı olarak gelen muzâri fiilin nasb ile okunmasıdır.⁶¹ Kûfe dil ekolü bunu câiz kabul ederken, Basra dil ekolü câiz görmemektedir.⁶² Bahsi geçen âyette yer alan ﴿فَاطَّلِعْ﴾ ifadesini ref' ile okuyan kurrâ ise kelimeyi ﴿أَبْلُغُ﴾ fiiline atfetmektedir.⁶³ İthâf'ın muhtelif yerlerinde kıraat vücûhâtı hakkındaki izah ve değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla, her iki ekolün kendine özgü metotlarla ulaştıkları kaidelere hâkim olan müellif, Basra ve Kûfe dil ekollerinden hangisinin görüşüne meylettiğine ilişkin açık bir ifade kullanmamaktadır. Ancak kanaatimizce koydukları kurallara uymayan kıraatleri tenkit etmekten çekinmeyen⁶⁴ Basra dil ekolü mensuplarının karşısında yer almaktadır.

1.3. Kıraatlerin Hüccetlerine Yer Vermesi

Kıraat istilâhı olarak hüccet, "Kıraat vücûhâtında bulunan farklılıkları lügat, sarf, nahiv gibi ilimlere sunarak bu farklılıklardan birinin diğerine tercih edilmesine neden olan illeti ve hüccetleri konu edinen ilim" şeklinde tarif edilmektedir.⁶⁵ Aynı kökten türeyen ihticâc kavramı ise "Kıraat farklılıklarını sahîh olanı olmayandan ayırarak sahîh kategorisindeki bir vecih ihtiyâr etmede o kıraatin sened ve resmî'l-mushafa ilave olarak nakle ve dile ait bütün hüccetleriyle temellendiren ilim" olarak tanımlanmaktadır.⁶⁶ Öte

⁵⁶ Dimyâtî, *İthâf*, 2/72, 73, 80.

⁵⁷ Dimyâtî, *İthâf*, 2/97, 99, 160.

⁵⁸ el-Mü'min 40/36-37.

⁵⁹ Dâni, *et-Teyisîr*, 478; Ebü'l-İzz Muhammed b. el-Hüseyn b. Bündâr el-Kalânîsi, *Kitâbü'l-Kifâyeti'l-kürâ'î fi'l-kirâ'âtî'l-âşr*, thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 2003), 275; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/365.

⁶⁰ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kirâ'âtî'l-âşr*, thk. Mecdî Muhammed Surûr Sa'd Bâslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2/543; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 8/3609; Dimyâtî, *İthâf*, 2/437.

⁶¹ Ebü Muhammed Abdurrahman b. Gâlib el-Muhâribî İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abdu'ş-Şâfi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 4/560; Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf 'an hakâiki ğavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-akâvil fi vücûhi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arab, 1987), 4/167; Ahmed b. Yusuf b. İbrahim Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 9/482.

⁶² Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 2/309.

⁶³ Ebü Ali Hasan b. Ahmed b. Abdilgaffâr Ali el-Fârisî, *el-Hüccet li'l-kurrâ'i's-seb'a*, thk. Bedruddîn Kahvecî - Beşîr Cüveycâbî (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1993), 6/111; Ebü Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kirâ'âtî's-seb'a ve 'ilelihâ ve hiccetihâ*, thk. Muhyiddîn Ramazan (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 2/244; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 8/3609; Dimyâtî, *İthâf*, 2/437.

⁶⁴ Eleştirilen bazı kıraatler ve tenkit ifadeleri için bkz. Ebü Bişr el-Hârisî Sîbeveyhî, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 2/108; Ebü Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf vd. (Mısır: Dâru'l-Misriyye, ts.), 1/438; Ebü'l-Hasen Said b. Mes'ade Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmud Karâa (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1990), 2/563; Ebü İshak İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 1/398; Kadir Taşpınar, "Ebü Amr'ın Eleştiriyi Konu Olan Sahih Kıraatleri", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 117-140.

⁶⁵ Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şîrâzî İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah fi vücûhi'l-kirâ'ât ve 'ilelihâ*, thk. Ömer Hamdân el-Kübeysî (Cidde: el-Cemeâtü'l-Hayriyye, 1993), 19; Mehmet Ünal, "Bir Kıraat Terimi Olarak 'Hüccet'in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 70-71.

⁶⁶ İbrahim Abdullâh Rufeide, *en-Nahv ve kütübü't-tefâsîr* (Bingazi: Dâru'l-Cemâhiriyye, 1990), 493; Ebü Tahir Abdulkayyûm Abdülğafûr es-Sindî, *Safahât fi 'ulûmi'l-kirâ'ât* (Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1994), 286; Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 363-364, 371.

yandan ihticâc ifadesi, mütevâtîr kıraatlerden birini tercihin gerekçesi ve Arap dili açısından sıhhatini ortaya koymaya yönelik olup kıraatin sened ve rivâyet açısından sıhhatini ortaya koyma anlamında değildir.⁶⁷ Zira mütevâtîr kıraat bizatihi sahîh olup tevcîh amelîyesi ona tabidir. Görülebildiği kadarıyla Dimyâtî de kendinden önceki kıraat âlimlerinin yöntemine uygun olarak nahiv, sarf, lehçe, fonetik gibi birçok hüccet unsurunu kullanmaktadır. Bu başlık altında müellifin yöntemine bir örnek üzerinden değinilecek, diğer hüccet argümanları ve yöntem tespiti için eserin ilgili kısımlarına atıfta bulunmakla yetinilecektir.

Örnek: ⁶⁸ ﴿إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾ ifadesinde yer alan altı çizili fiili Kunbül hem vasl hem de vakf durumunda yâ'nın isbâtıyla ﴿إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِي﴾; onun dışındaki kurrâ ise her iki durumda da hafz ile ﴿إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ﴾ şeklinde okumuştur.⁶⁹ Cumhûrun kıraatında fiilin şart edatıyla meczûm olması sebebiyle illet harfinin hafzedilmesi gerektiği hususunda herhangi bir tartışma bulunmamaktadır. Ancak Kunbül rivâyetiyle gelen İbn Kesîr kıraati bazı tartışmalara konu olmuştur. Dimyâtî, kıraati ihticâc bağlamında iki farklı hüccetle temellendirerek bu tartışmalara cevap vermektedir. Bu bağlamda öne sürdüğü argümanların ilki, bahsi geçen kıraati bazı Arap lehçeleriyle ilişkilendirmektedir. İkincisi ise kelimenin cümledeki nahvî konumunu tayin ederek tevcîhini yapmaktır. Cümledeki konumu gereği hakkı hafz olan illet harfinin isbâtını, bazı Arap lehçelerinde yer alan kullanımına işaret eden; ﴿أَلَمْ يَأْتِكُمْ وَالْأَنْبَاءُ تَنْمِي ... بِمَا لَأَقْتُ لُبُونُ بَنِي زَيْدٍ﴾ şeklindeki şiirle ilişkilendirmektedir. Şiirde görüldüğü üzere başında cezm edatı bulunmasına rağmen illet harfi hafzedilmemektedir.⁷⁰

Müellif, nahvî izahlar bağlamında öncelikle Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) görüşüne yer vermektedir. Sîbeveyhi'ye göre cezm, takdîr olarak bulunan hareketin hafziyle gerçekleşmektedir. İlet harfinin hafzi ise merfû' ve meczûm farkını ortaya koyma amacına yöneliktir.⁷¹ Onun bu görüşü, bazı dil âlimleri tarafından; "Cezm edatı başına geldiği kelimenin meczûm olduğunu; yokluğunda ise meczûm olmadığını beyan etmek için vardır." ilkesinden hareketle tenkit edilmiştir. Kastallânî ise eserinde bir yandan bu eleştiriyi cevap verirken diğer yandan Sîbeveyhi'nin kanaatini mezkûr kıraatle ilişkilendirerek izah etmektedir. O, Sîbeveyhi'nin görüşünü dilin imkânları çerçevesinde verdiği örneklerle temellendirmektedir. Nitekim bazı durumlarda karışıklık söz konusu olduğunda illet harfinin hafzi genel bir kural hâline gelebilmektedir. Örneğin; yâ'nın isbâtıyla "زُرْنِي أُعْطِيكَ" denildiğinde "زُرْنِي" ifadesi şart cümlesi, "أُعْطِيكَ" ifadesinin ceza/cevap veya haber konumunda istinâfiye/başlangıç cümlesi olması ihtimallidir. Ancak yâ'nın hafziyle "أُعْطِيكَ" şeklinde gelmesiyle "زُرْنِي" cümlesinin cevabı olması kesinleşmektedir. Bir başka ifadeyle diğer ihtimal (haber konumunda istinâfiye cümlesi) kapsam dışı kalmaktadır.⁷² Kastallânî'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla mezkûr kıraati, yaygın olmasa da bazı Arap lehçelerinde ve bir şekilde nahiv ilminin kaideleriyle temellendirme imkânı bulunmaktadır.

Öte yandan "يَتَّقِي" fiilinin merfû', مَنْ edatının ism-i mevsûl ve "يَتَّقِي" fiilinin onun sırası olması da ihtimal dâhilindedir. Şöyle ki, "مَنْ" edatının cümledeki konumu ref' olup cezm değildir. "مَنْ", ism-i mevsûl konumunda olup şart edatı olmaması sebebiyle akabindeki fiili cezmetmemekte, bu nedenle de lâmü'l-fiil olan illet harfi hafzedilmemektedir. Ancak sonu meczûm olan "يَصْبِرْ" fiilinin "يَتَّقِي" fiiline atfı nasıl mümkün olur? şeklinde bir soru yöneltilecek olursa buna şu şekilde cevap verilebilir: "مَنْ" ism-i mevsûlü fiilin başına geldiğinde şart edatı olmasa da bu görevi üstlenmektedir. İbn Ebî Meryem'in (ö. 565/1170'ten sonra) ifade ettiği üzere "يَصْبِرْ" fiilinin meczûm olması, "يَتَّقِي" fiilinin kendisine değil, mahalline atfı ile izahı mümkündür. O, bu teviline ⁷³ ﴿فَأَصْدَقَ وَأَكْرَمَ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ âyetiyle istişhâdda bulunmaktadır. Zira "فَأَصْدَقَ" ifadesinin meczûm olmamasına rağmen "أَكْرَمَ" lafzının meczûm olması, mahalline atıfla açıklanmaktadır.⁷⁴ Öte yandan Dimyâtî'ye göre "يَصْبِرْ" fiilinin meczûm olması tahfif amacı taşımaktadır.⁷⁵ Bütün bunların yanı sıra müellif, bahsi geçen kıraati, Ebû 'Amr'ın ⁷⁶ ﴿فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ﴾ âyetinde yer alan altı çizili kelimedeki tercihiyle de desteklemektedir.⁷⁷

⁶⁷ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kirâat*, (muhakkikin girişi), 34-35.

⁶⁸ Yûsuf 12/90.

⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/297; el-Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 6/2533-2534; Dimyâtî, *İthâf*, 2/153.

⁷⁰ Dimyâtî, *İthâf*, 2/153. Bahsi geçen kıraatin hücceti için ayrıca bkz. Ali el-Fârîsî, *el-Hüccce*, 4/448; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kirâat*, 364; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 2/18; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 2/689; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 6/2534.

⁷¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/316; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 6/552-553; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 6/2535; Dimyâtî, *İthâf*, 2/153.

⁷² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 6/2535.

⁷³ el-Münâfikûn 63/10.

⁷⁴ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 2/688.

⁷⁵ Dimyâtî, *İthâf*, 2/153. Geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-'Ukberî, *et-Tibyân fi'râbi'l-Kur'ân* (İsa Bâbî el-Halebî, ts.), 2/744; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 6/552-553; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 6/2535.

⁷⁶ Âl-i İmrân 3/160.

⁷⁷ Bahsi geçen âyet şu şekilde yer almaktadır: ﴿إِنْ يَنْصُرُكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ ۚ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾. Âyette yer alan "يَنْصُرُكُمْ" ifadesini cem-i kurrâ râ'nın (ج) dammesiyle okurken; Ebû Amr râ'nın (ج) sükülüyle "يَنْصُرُكُمْ" şeklinde okumuştur. Bkz. Dâni, *et-Teysîr*, 388; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/297; eDimyâtî, *İthâf*, 1/493.

1.4. Şâz Kıraatlere Yer Vermesi

Cumhûr, şâz kıraatlerin Kur'ân niyetiyle okunmasının haram olduğu görüşünde birleşmektedir. Ancak şâz kıraatlerin hüccet olduğuna kanaat getirenler, Kur'ân olduğunu kabul etmeksizin ve başkasını yanıltma kastı olmaksızın şer'î hükümlerin istinbâtında bu kıraatlerle ihticâcda bulunulmasında ve edebî konularda delil olarak sunulmasında herhangi bir sakınca görmemektedir.⁷⁸

Dimyâtî, eserinde seb'a, aşere ve erba'ate aşer olarak ifade edilen kıraat tertibine uymaya özen göstermekle birlikte bazen şâz kıraatleri mütevâtir kıraatlerden önce aktarmaktadır. Örneğin; ⁷⁹﴿وَيَقُولُونَ حَجْرًا مَّحْجُورًا﴾ âyetinde altı çizili kelimeyi Muttavvi'î, hâ'nın ve cîm'in dammesiyle "حَجْرًا" şeklinde;⁸⁰ cumhûr ise hâ'nın kesresi ve cîm'in sükûnuyla ﴿حَجْرًا﴾ şeklinde okumuştur.⁸¹ Yine ⁸²﴿وَلَا تُشَاطِطُ﴾ ifadesini Hasan-ı Basrî müfâ'ale formunda, tâ'nın dammesiyle "وَلَا تُشَاطِطُ" şeklinde;⁸³ Cumhûr ise elif ilavesiz ve şîn'in sükûnuyla if'âl kalıbında, ﴿وَلَا تُشَاطِطُ﴾ şeklinde telaffuz etmiştir.⁸⁴ Her iki örnekte de görüldüğü üzere Dimyâtî, benimsediği yöntemin dışına çıkarak, önce şâz kıraat imamlarının, ardından cumhûrun kıraatine yer vermiştir.⁸⁵ Müellif, sahîh kıraatler arasında genellikle herhangi bir tercihte bulunmazken şâz kıraatler söz konusu olduğunda ise tercihini açıkça dile getirmektedir. Örneğin; İbn Muhaysın, Mü'minûn sûresinin 67. âyetinde yer alan ﴿سَامِرًا﴾ ifadesini sîn'in dammesi, elif'in hazfi, mîm'in şeddesi ve fethasıyla "سَمْرًا" şeklinde okumuştur.⁸⁶ Mezkûr ifadeyi bazı kimselerin bu şekilde okuduğunu aktaran müellif, cumhûrun kıraatinin daha fasih olduğunu dile getirerek iki kıraat arasındaki tercihini belirtmektedir.⁸⁷

Müellif, zaman zaman şâz kıraatlerin dilbilimsel hüccetlerine yönelik izahlarda da bulunmaktadır. Örneğin; ⁸⁸﴿سَوَى﴾ kelimesini İbn Âmir, Âsım, Hamza, Ya'kûb ve Halefî'l-Âşir sîn'in dammesi ve tenvîniyle ﴿سَوَى﴾; diğer kurrâ ise sîn'in kesresi ve tenvîniyle ﴿سَوَى﴾ şeklinde telaffuz etmiştir. Hasan-ı Basrî sîn'in dammesiyle ve tenvînsiz olarak "سَوَى" şeklinde okumuştur.⁸⁹ Dimyâtî, Hasan-ı Basrî kıraatinin hüccetini şu şekilde ortaya koymaktadır: Sîn'in kesresi ve dammesiyle okunan her iki kıraate göre kelime, "مَكَانٌ عَدْلٌ" terkindeki "عَدْلٌ" lafzındaki gibi sıfat-ı müşebbehedir. Kelime, "فَعْلٌ" veznindeki kalıba ve "عَمْرٌ" özel ismine hamledilerek alemiyet/özel isim kuralı sebebiyle gayr-ı munsarif olarak değerlendirilmemelidir. Zira bu durum sadece özel isimler için söz konusudur. Hasan-ı Basrî, bu tercihiyle vasl durumunu vakfa hamletmiştir. Mezkûr kelime, "حَطْمٌ" ve "لُبْدٌ" lafızlarındaki kullanıma uygun olarak sıfat-ı müşebbehe kalıbında değerlendirilmesi sebebiyle gayr-ı munsarif olamamaktadır.⁹⁰

Müellif, ferş bölümünde şâz kıraatleri ilk geçtikleri yerde bütün teferruatıyla ve ileride geçeceği yerlere atıfta bulunarak aktarmayı tercih etmektedir. Bu bakımdan daha önce naklettiği vecihteki şâz okuyuşları genellikle hafzetmektedir. Örneğin; ⁹¹﴿وَيَوْمَ تَشَقُّقُ﴾ ifadesini Furkân sûresinde ele alırken Kâf sûresinde⁹² tekerrür edeceğini belirterek kurrânın tercihini ilk geçtiği yerde sunmaktadır. Ebû 'Amr, Âsım, Hamza, Kisâi ve Halefî'l-Âşir'in kelimeyi şîn'in tahfifi ve muzârât harfinin hazfi ile okuduklarını⁹³ aktardıktan sonra şâz kıraat imamlarından A'meş ve Yezîdî'nin bu hususta onlara muvafakat ettiklerini⁹⁴ dile getirmektedir. Ancak Kâf sûresinde bulunan şekliyle vücûhâtı aktarıırken sadece aşere imamlarının tercihinin yer vermekle yetinmektedir.⁹⁵ Müellifin bu tercihinde kitabın hacmini arttırmama endişesinin belirleyici olduğu ifade edilebilir.

⁷⁸ Dimyâtî, *İthâf*, 1/71.

⁷⁹ el-Furkân 25/22.

⁸⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. Ahmed el-Bağdâdî Sibtu'l-Hayyât, *el-Mübhic fi'l-kirâati's-semân ve kirâati'l-A'meş ve'bnü Muhaysin ve'htiyârü Halef ve'l-Yezîdî* (Riyad: İmâm Muhammed Suud el-İslâmî Üniversitesi, Doktora Tezi, 1984), 653; Şemsüddîn Muhammed b. Halil el-Kabâkîbî, *İzâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz fi'l-kirâati'l-erba'a aşere*, thk. Ahmed Halid Şükri (Amman: Dâru Ammâr, 2003), 560; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 6/3097-3098; Dimyâtî, *İthâf*, 2/308.

⁸¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 6/3097; Dimyâtî, *İthâf*, 2/307.

⁸² Sâd 38/22.

⁸³ Ebû Saîd b. Yesâr Hasan el-Basrî, *Müfredetü'l-Hasan el-Basrî*, thk. Ömer Yusuf Abdülğani Hamdân (Amman: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2006), 458; Kabâkîbî, *İzâhu'r-rumûz*, 623; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 8/3534.

⁸⁴ Dimyâtî, *İthâf*, 2/420.

⁸⁵ Bazı örnekler için bkz. Dimyâtî, *İthâf*, 2/424, 443, 454.

⁸⁶ Ömer b. Abdîrrahman es-Sehmî İbn Muhaysın, *Müfredetü İbn Muhaysin el-Mekkî*, thk. Ammâr Emin er-Raddû (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007), 137; Sibtu'l-Hayyât, *el-Mübhic*, 642; Kabâkîbî, *İzâhu'r-rumûz*, 547; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 7/3017.

⁸⁷ Dimyâtî, *İthâf*, 2/286.

⁸⁸ Tâhâ 20/58.

⁸⁹ Hasan el-Basrî, *Müfredetü'l-Hasan*, 381; el-Kabâkîbî, *İzâhu'r-rumûz*, 521; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 7/2876; Dimyâtî, *İthâf*, 2/248.

⁹⁰ Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 8/57; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 7/2876-2877; Dimyâtî, *İthâf*, 2/248.

⁹¹ el-Furkân 25/25.

⁹² ﴿وَيَوْمَ تَشَقُّقُ الْأَرْضُ﴾: Kâf 50/44.

⁹³ Kalânîsî, *Kifâyetü'l-kübrâ*, 241; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/334; Dimyâtî, *İthâf*, 2/308.

⁹⁴ Kabâkîbî, *İzâhu'r-rumûz*, 560; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 7/3097; Dimyâtî, *İthâf*, 2/307.

⁹⁵ Dimyâtî, *İthâf*, 2/307, 490.

Dimyâtî, ferş bölümünde bazen şâz kıraat imamlarının tercihine yer vermemektedir. Örneğin; ⁹⁶﴿إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ﴾ ifadesine ilk olarak Mâide sûresinde değinmekte, ardından aynı ifadenin Yûnus, Hûd ve Saf sûrelerinde⁹⁷ geçeceğini aktarmaktadır. Mâide başta olmak üzere diğer sûrelerdeki aşere imamlarının tercihine geçtiği her yerde temas ederken şâz kıraat imamlarının bu husustaki muvafakatlarını aktarmamaktadır.⁹⁸ Bahsi geçen kelimedeki şâz kıraat imamlarının tercihini Kastallânî ise geçtiği her yerde nakletmektedir.⁹⁹

Müellif, şâz kıraat imamlarının tercihine ve aşere kurrâsına muvafakatlarına usûl konularında değinirken ferş bölümünde ise genellikle yer vermemektedir. Bu çerçevede *İthâf*'ta şâz kıraat imamlarının usûllerini tespit etme anlamında doyurucu bilgilere yer verildiği; ancak ferş bölümündeki vücûhâta ilişkin aktarımların yeterli olmadığı söylenebilir.

2. İthâf'ta Temas Edilen Bazı Kıraat Meseleleri

Müellif, kitabın mukaddimesinde ilerleyen bölümlere hazırlık sayılabilecek kıraat ilminin belli başlı konularına değinmektedir. Bu çerçevede kıraat ilminin tanımı, konusu, gayesi, kıraatlerin belli şahıslara inhisarı, kıraatlerin sıhhat şartları, şâz kıraatler, tahrîrât olgusu, resmî'l-mushaf gibi konulara yönelik izah ve değerlendirmelerde bulunmaktadır.

2.1. Kıraat İlminin Tanımı, Konusu ve Gayesini Ele Alışı

Dimyâtî, *İthâf*'ta mukaddimededen hemen sonra kıraat ilminin kavramsal çerçevesi olarak da ifade edilebilecek özlü bilgilere yer vermektedir. Bu bağlamda kıraat ilminin sınırlarını belirleyen iki farklı tanım üzerinde durmaktadır. Birincisi, "Kur'ân kelimelerindeki hazf-isbât, tahrîk-teskîn, fasl-vasl ve bunların dışındaki ibdâl gibi telaffuz farklılıkları hakkında işitmeye dayalı olarak nakledenlerin ittifak ve ihtilaf noktalarının kendisiyle bilindiği ilimdir."¹⁰⁰ şeklindeki tanımdır. O, bu tanımda kıraat ilmini kurrâya değil de nakledenlere nispet ederek nakli esas alan bir vurguyu ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca Dimyâtî'nin, usûl ve ferş bölümlerinin muhtevastaki konuların çoğuna atıfta bulunarak hayli kapsamlı bir tanım yaptığı söylenebilir. *İthâf*'ta yer verdiği bu tanım, manaya etki etmeyen cüz'î bazı tasarruflar haricinde Kastallânî'nin yaptığı tanımla büyük oranda benzeşmektedir.¹⁰¹ İkincisi, "Kur'ân kelimelerinin edâ keyfiyetini ve bu husustaki ihtilafları, nakledenlerine isnâd ederek bildiren ilimdir." şeklindeki tanımdır.¹⁰²

Dimyâtî'ye göre kıraat ilminin dayanağı sünnet ve icmâdır.¹⁰³ Bir başka ifadeyle kıraat imamları tarafından kesintisiz bir senedle Hz. Peygamber'e ulaştırılan sahîh nakillerdir.¹⁰⁴ Kıraat ilminin konusu ise med, kasr, nakl gibi hususlar açısından Kur'ân lafızlarıdır. Müellif, *İthâf*'ta kıraat ilminin faydasını veciz ifadelerle dile getirmektedir. Buna göre kıraat ilminin öncelikli faydası, Kur'ân lafızlarını her türlü tahrif ve tağyirden korumasıdır. Öte yandan âlimler, herhangi bir kârînin kıraatinde bulunup da diğerinde bulunmayan vecihlerden hüküm istinbât etmeye dün olduğu gibi bugün de devam etmektedirler. Kıraatler, bu açıdan değerlendirildiğinde fakihlerin hüküm çıkarma aşamasında başvurdukları delil ve doğruya ulaşmalarını sağlayan kılavuz rolünü üstlenmektedir. Diğer yandan kıraatler, ümmete tanınan kolaylığa da işaret etmektedir.¹⁰⁵

2.2. Kıraatlerin Meşhur İmamlara Nispet Edilmesi Meselesine Yaklaşımı

Dimyâtî'ye göre belli imamlardan gelen rivâyetlerin alınıp diğerlerinin terk edilmesinin temel sebebi, Hz. Osman mushaflarının farklı okumalara imkân tanıyan hattıdır. İstinsah faaliyetiyle Müslümanlar arasında ortaya çıkabilecek muhtemel sorunların önüne kısmen de olsa geçilmiş; ancak bu husustaki ihtilaflar tamamen son bulmamıştır. Nitekim istinsah faaliyetinden sonra zamanla ihtilaflar daha da çoğalmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak Hz. Osman'ın belli şehirlere (Şam, Yemen, Basra, Kûfe, Mekke, Bahreyn) gönderdiği mushaflar, bidat ve hevâ ehli tarafından kötü emelleri doğrultusunda tilâveti sahîh olmayan bir şekilde okunmaya başlamıştır. Bunun üzerine Müslüman aklı, kendilerini Kur'ân-ı Kerim'in öğrenimi ve öğretimi hususuna hasreden güvenilir imamların kıraatleri üzerinde ittifak etmeye yönelmiştir. Müellife göre kıraatlerin belli

⁹⁶ el-Mâide 5/112.

⁹⁷ ﴿إِن هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ﴾: Yûnus 10/2; ﴿إِن هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ﴾: Hûd 11/7; ﴿قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ﴾: es-Saf 61/6.

⁹⁸ Dimyâtî, *İthâf*, 1/545, 2/104, 123.

⁹⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/1980-1981, 2366.

¹⁰⁰ Dimyâtî, *İthâf*, 1/67.

¹⁰¹ Krş. için bkz. Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/358.

¹⁰² Dimyâtî'nin, eserinde meçhul bir sığayla yer verdiği tanım, İbnü'l-Cezerî'ye aittir. Bkz. Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukrîn ve müşidü't-tâlibîn*, thk. Nâsır Muhammedî Muhammed Câd (Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2010), 39.

¹⁰³ Dimyâtî, *İthâf*, 1/67.

¹⁰⁴ Abdülfettâh b. Abdilğani el-Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhira fi'l-kirâti'l-'aşri'l-mütevâtire* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, ts.), 5.

¹⁰⁵ Dimyâtî, *İthâf*, 1/67.

şahıslara hasredilmesi, bu kıraatlerin başka bir kimse tarafından nakledilmediği anlamına gelmemektedir. Kıraatlerin belli kurrâya nispeti, kıraat vecihlerinin zaptıyla meşgul olmaları ve kıraat vecihlerini ahzettikleri üstadlarının isimlerini kayıt altına almaları sebebiyledir. Bununla beraber o imamların her birinin, ait olduğu tabakada tevâtür yeter sayısına ulaşacak nitelikte aynı vechi aktaran kimseler bulunmaktadır.¹⁰⁶ Benzer bir değerlendirme İbnü'l-Cezerî ve Kastallânî tarafından da yapılmaktadır.¹⁰⁷ Öte yandan bir kıraatin imamlara veya râvîlere nispeti ve izâfeti, tahsilini gerçekleştirdiği öğretim metodolojisindeki dil kurallarına uygun olarak o kurrânın kıraatini diğer okuyuşlara tercih etmesi, ona kararlıkla devam etmesi ve onu öğretmeyi kendisine vazife edinmesi yönüyledir. Öyle ki artık o kurrâ, belli bir şöhrete ulaşmış, ilmî bir teveccühe mazhar olmuş, tercih ettiği kıraat onun adıyla bilinir ve ondan tahsil edilir hâle gelmiştir. Kıraatlerin kurrâ arasından sadece belli bir isme nispeti, bu açıdan bakıldığında mecâzî bir durumu ifade etmektedir. Bu bakımdan kıraatin bir isme nispeti, kendinden menkul bir görüş ve içtihat olarak değerlendirilmemelidir.¹⁰⁸

2.3. Kıraatlerin Sıhhat Şartlarına Yaklaşımı

Dimyâtî, sahîh kıraati tespit etmek üzere tarihî süreçte şekillenen ve İbnü'l-Cezerî ile geniş bir kabule mazhar olan üç temel kriteri¹⁰⁹ benimsemektedir. Bu bağlamda müellif, “senedi sahîh, bir vecihle de olsa nahiv ilminin kurallarına uygun, bir ihtimalle de olsa Mushaf hattına muvafık bir kıraati”, hadislerle sabit olan “yedi harf” kapsamında değerlendirmektedir. Müellife göre herhangi bir kıraatte bu üç şartın bulunması durumunda o kıraatin yedi imamdan, on imamdan veya bunların dışındaki imamlardan aktarılması fark etmeksizin kabul edilmelidir.¹¹⁰ Müellif, kıraatlerin kabul şartlarından Arap diline uygunluk şartını “fasih ve efsah” ayırımına gitmeksizin bir vecihle de olsa Arap diline uygun olmasını, Mushaf hattına muvafakat şartını ise bir ihtimalle de olsa yeterli görerek İbnü'l-Cezerî'nin kanaatini benimsemektedir.¹¹¹

Dimyâtî; Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) ve Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267) tarafından ileri sürülen şartlardan bazı farklılıklarla ayrılmaktadır. Bu çerçevede Ebû Şâme, “naklin sahîh olması” kriterinde müstefiz olan âhâd rivâyetlerin de sahîh kıraat kategorisinde ele alınması gerektiğini ve “Arap diline uygunluk” hususunda “fasih” olmasının yeterli olacağını dile getirirken Dimyâtî, “fasih ve efsah” ayırımına gitmeksizin bir vecihle de olsa Arap diline muvafık olmasını yeterli görmektedir.¹¹² Mekkî b. Ebî Tâlib'in benimsediği Arap dilinin yaygın kullanımına uygun olması kriterini, “bir vecihle” de olsa Arap dilinin kurallarına uygunluğunu yeterli gören İbnü'l-Cezerî'nin çizgisini devam ettirerek bahsi geçen şartların kabulünde Mekkî b. Ebî Tâlib'ten ayrılmaktadır.¹¹³

2.4. Şâz Kıraat Olgusuna Yaklaşımı

Makbul kıraatin şartlarından birini veya birden fazlasını taşımayan kıraate şâz kıraat denilmektedir.¹¹⁴ Dimyâtî'nin yaşadığı döneme gelindiğinde “şâz” kavramının belli bir zemine oturduğu ve şâz kıraatlere yaklaşım tarzının önceki dönemlerde belirlenen sınırlara uygun olarak şekillendiği söylenebilir. Müellif, içinde usûlcülerin ve fukahânın da bulunduğu İslâm âlimlerinin çoğunun, sahîh kıraatlerin şartlarını taşımaması sebebiyle şâz kıraatlerin Kur'ân olarak isimlendirilemeyeceği hususunda ittifak ettiklerini aktarmaktadır.¹¹⁵ Bu cümleden hareketle ulemânın genelinin şâz kıraatin Kur'ân niyetiyle okunmasının haram olduğu yönünde bir kanaate vardığı ifade edilebilir. Bu kabulün bir uzantısı bağlamında müellifin de ifade ettiği üzere Kur'ân olduğunu kabul etmeksizin ve bu konuda başkasını yanıltma kastı bulunmaksızın, şer'î hükümlerin istinbatında bu çeşit kıraatlerle ihticâda bulunmasında ve edebî konularda delil olarak sunulmasında, herhangi bir beis görülmemektedir.¹¹⁶ Bu nedenle mütekaddimün âlimlerden şâz kıraatleri okuyup nakledenlerin tercihlerini buna hamletmek daha makul görünmektedir. Yine müellife göre şâz kıraatlerin kitaplarda kayıt altına alınıp derlenmesi, eğitim-öğretim amacıyla

¹⁰⁶ Dimyâtî, *İthâf*, 1/73.

¹⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, 215-216; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 1/144.

¹⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/52; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 301.

¹⁰⁹ Kıraatlerin sıhhat şartları hakkında geniş bilgi için bkz. Cafer Yerlikaya, *Kıraatlerin Sıhhat Kriterlerinin Değerlendirilmesi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 116-348.

¹¹⁰ Dimyâtî, *İthâf*, 1/70.

¹¹¹ Krş. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; Dimyâtî, *İthâf*, 1/70.

¹¹² Krş. Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin teteallaku bi'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâru Sadr, 1975), 171-172; Dimyâtî, *İthâf*, 1/70.

¹¹³ Krş. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-İbâne 'an me'ânî'l-kirâât*, thk. Abdülfettâh İsmail Şelebî (Mısır: Dâru Nehdati Mısır, ts.), 51; Dimyâtî, *İthâf*, 1/70.

¹¹⁴ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 171-172, 174; Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed b. Ebü'l-Fadl İbrahim (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1974), 1/264. Kıraat ilminde şâz kavramına dair değerlendirme için bkz. Mehmet Maşuk Acar, *Kıraat İlminde Şâz Meselesi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023), 37-46, 151-260.

¹¹⁵ Dimyâtî, *İthâf*, 1/71.

¹¹⁶ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 1/129.

belli bir müzakereye tabi tutulması da bu tarz bir değerlendirmeyi hak etmektedir.¹¹⁷ Kanaatimizce müellif, bu ifadeleriyle *İthâf*'ta şâz kıraatlere yer verme gerekçesini tabii ve anlaşılabilir bir zemine oturtmaya çalışmaktadır.

Dimyâtî, bu başlık altında bazı âlimlerin görüşleri üzerinden şâz ve mütevâtir kıraatleri ilmî bir zeminde değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bu bağlamda önde gelen müfessirlerden Beğâvî'nin (ö. 516/1122) görüşlerine yer vermektedir. Beğâvî, tefsirinde yedi kıraate ilave olarak Ya'kûb ve Ebû Ca'fer kıraatini tilâvet etmenin cevazı hususunda bir ittifaktan bahsederken; Halefû'l-Âşir kıraatini zikretmemektedir.¹¹⁸ Dimyâtî, bu durumu Halefû'l-Âşir kıraatinin büyük oranda Âsım, Hamza ve Kisâî'nin kıraatlerine muvafık olmasına bağlamaktadır.¹¹⁹ Müellif; Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir kıraatine, İslâm âlimlerinin görüşleri üzerinden değinmektedir. Onun bu tercihinde özellikle yediye eklenen üç kıraatin de mütevâtir olduğunu ispata yönelik bir çabası göze çarpmaktadır. Sözüün tam da burasında Sübkî'den (ö. 771/1370) yaptığı alıntı dikkat çekicidir. Sübkî'ye göre yedi kıraatin yanı sıra Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir kıraatinin mütevâtir olarak kabul edilmesi, Allah Rasûlü'ne indirilen dinî ve zarurî bilginin bir gereğidir. Mezkûr kıraatlerin mütevâtir olduğu sadece rivâyetleri aktaranlar tarafından değil, kelime-i şehâdet getiren her Müslüman tarafından kabul edilmelidir.¹²⁰ Aşereye ilave edilen dört kıraatin, şâz olduğu hususunda ise herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.¹²¹

2.5. Tahrîrât Olgusuna Yaklaşımı

Kıraat imamlarının, râvîlerinin ve tarîklerin isnâd halkalarının doğru tesis edilmesi, kıraatlerin bu ilmin temel kaynaklarına giderek sıhhat ve tevsikin tespit edilmesi, telfik ve tahlîl gibi birtakım hatalardan korunması için sahîh ve menedilmiş kıraat vecihlerinin ortaya koyulması faaliyetine tahrîrât denilmektedir.¹²²

Dimyâtî, *İthâf*'ta kıraat imamlarının ve râvîlerinin özellikle usûl bahsine müteallik tercihlerini izah ederken geniş tarîk zincirine yer vermektedir. Bir başka ifadeyle tahrîrâta konu olan meseleleri ve bunları eserlerinde işleyen müellifler üzerinden etraflıca değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Görülebildiği kadarıyla Dimyâtî, *İthâf*'ta İbnü'l-Cezerî'nin eserinde takip ettiği usulü sürdürmekte ve onun tarîklerinin dışına çıkmamaktadır. Nitekim eserinde tahrîrînde bulunduğu vecihler hususunda bazen kaynak bazen tarîk/şahıs bazen de rivâyet/vecih merkezli aktarımları esas alarak *en-Neşr*'in tarîklerini merkeze aldığını göstermektedir. Kitabının bütününde bundan taviz vermemektedir. Zira esas aldığı âlimlerin eserlerindeki tarîkler arasında bulunmayan bir vechi aktarımı söz konusu olduğunda buna "خُرُوجٌ عَنْ طَرِيقِهِ" ve "وَهُوَ خُرُوجٌ مِنْهُمَا عَنْ طَرِيقِهِمَا الْمُبْنَى عَلَيْهِمَا كِتَابَهُمَا" ifadeleriyle işaret etmektedir.¹²³ Bu bağlamda Dimyâtî'nin *İthâf*'ında tahrîrîde bulunduğu bir vechi yer verilecek ve söz konusu vecih(ler) hakkındaki görüşlerinden hareketle, onun tahrîrât meselesinde izlediği yöntem tespit edilecektir.

﴿...وَأَنَّى الْمَالَ عَلَى حُبِّ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى...﴾¹²⁴ للأزرق خمس طرق:

1. ...قصر.....فتح
2. ...توسط.....فتح
3. ...طول.....فتح
4. ...طول.....تقليل
5. ...توسط.....تقليل

Dimyâtî, âyette geçen ﴿أَنَّى﴾ kelimesinde medd-i bedelin kasr,¹²⁵ tevassut ve tûl vecihlerini feth,¹²⁶ tevassut ve tûl vecihlerini ise taklîl¹²⁷

¹¹⁷ Dimyâtî, *İthâf*, 1/71.

¹¹⁸ Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd el-Beğâvî, *Me'âlimu't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd (Riyad: Dâru Tayyibe, 1997), 1/37.

¹¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/191; Dimyâtî, *İthâf*, 2/267.

¹²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/45-46; Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/141-142; Dimyâtî, *İthâf*, 1/72.

¹²¹ Dimyâtî, *İthâf*, 1/72.

¹²² Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmî*, 92-93; Koyuncu, *Kıraat İlminde Tahrîrât*, 34-35; Koyuncu, "Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği", 668-669; Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", 85; Bostan, *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 117.

¹²³ Dimyâtî, *İthâf*, 2/180, 470.

¹²⁴ el-Bakara 2/177.

¹²⁵ Kıraat ilminde kasr, "aslî medde ilave edilen med miktarlarının terk edilmesi" şeklinde tarif edilmektedir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/313; Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/986; Dimyâtî, *İthâf*, 1/157.

¹²⁶ Lügatte "açmak, kapalılığı gidermek, muğlaklığı açmak," gibi anlamlara gelen "feth" sözcüğü daha çok harfi seslendirme istikametini tavsif etmek üzere kullanılmaktadır. Kıraat ilmi ıstılahında ise okuyucunun harfi telaffuz ederken ağzını -yeterince- açması ve açık bir elife göre seslendirmesi olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Akaslan, "Kırâat İlmî Sistematiğinde Usûl Kavramları", 237; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 160.

¹²⁷ Sözlükte "meylettirme, bir tarafa eğme, çekme" anlamına gelen imâle, terim olarak fethayı kesraya ya da elifi yâ harfine doğru meylettirme uygulamasına denilmektedir. İmâle; kübrâ ve suğrâ/taklîl olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İmâle-i kübrâ için idcâ, beth, mahz, kesr; İmâle-i suğra için ise taklîl, taltif ve beyne beyne sözcükleri de kullanılmaktadır. Geniş bilgi bkz. Dimyâtî, *İthâf*, 1/247; Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, 91; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 129.

uygulamasıyla vermektedir. Böylece müellif, tahrîr faaliyeti neticesinde Ezrak târikinde toplamda beş vecih bulunduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ancak matematiksel olarak bakıldığında kelimedede altıncı vechin çıkarılması mümkünken medd-i bedelin kasr ile taklîl vechinin menedilmiş olduğunu tespit etmektedir. Buna gerekçe olarak altıncı vechin hem *Şâtibiyye*'nin hem de *Tayyibe*'nin târikleri arasında yer almamasını göstermektedir. Nitekim medd-i bedelin kasr vechini rivâyet edenler taklîl vechini aktarmamışlardır. Dimyâtî, *Tayyibe*'nin târiklerinden olan bu beş vechi okuduğunu zikretmektedir. Öte yandan müellif, hocası Sultân el-Mezzâhî'nin (ö. 1075/1664) medd-i bedelin tevassut ile feth vechini menettiğini dile getirmektedir. Mezzâhî, bu görüşünü mezkûr vechi rivayet eden râvînin *Şâtibiyye*'nin târiklerinden olmamasıyla temellendirmektedir.¹²⁸ Müellifin, hocasının menettiği vechi okuduğunu aktarması, bu hususta kendisine katılmadığını göstermektedir.

Dimyâtî, eserinde okunmasına cevaz verilen vecihlerin kaynak tahrîrini şu şekilde yapmaktadır: İlk vecih: ﴿أَنَّى﴾ kelimesinde medd-i bedelin kasr ile feth vechi, Ahvezi'nin *el-Vecîz* ile İbn Bellîme'nin *Telhîsu'l-'ibârât* ve Şâtîbî'nin *Şâtibiyye* isimli eserlerinden; ikinci vecih: medd-i bedelin tevassut ile feth vechi, Ahvezi'nin *el-Vecîz* ile İbn Bellîme'nin *Telhîsu'l-'ibârât*'ından; üçüncü vecih: medd-i bedelin tûl ile feth vechi, İbn Şureyh'in *el-Kâfi*, Mehdevî'nin *el-Hidâye*, İbn Fahhâm'ın *et-Tecrîd* ile Mekki b. Ebî Tâlib'in *et-Tebîrâ*'sından; dördüncü vecih: medd-i bedelin tûl ile taklîl vechi, Ebû Tâhir el-Ensârî'nin *el-'Unvân*'ından; beşinci vecih: medd-i bedelin tevassut ile taklîl vechi, Dâni'nin *et-Teyşîr*'inden tevşîk edilmiştir.¹²⁹

Dimyâtî, tahrîrât faaliyeti çerçevesinde bazen sadece vecihlerin adedine, cevazına veyahut menedilişine işaret etmekle yetinmektedir.¹³⁰ Tahrîrini yaptığı vecihlerle ilgili öz bilgilere yer vermekle beraber vecihlerin kaynak mevzûkiyetini de ortaya koymaktadır.¹³¹ Usûl bahsindeki tahrîr faaliyetine ilave olarak ferş bölümünde yeri geldikçe âyetlerde bulunan vecihlerin hem şahıs hem de kaynak açısından tahrîrine ilişkin detaylı açıklamalara yer vermektedir.¹³²

Dimyâtî'nin tahrîrât faaliyeti çerçevesinde yaptığı izah ve değerlendirmeler elbette ki burada yer verilenlerle sınırlı değildir.¹³³ Yukarıdaki örnek ve eserin ilgili bölümleri göz önüne alındığında müellifin bu faaliyette izlediği metoda ilişkin bazı tespitlerde bulunmak mümkündür. Öncelikle müellifin, kıraat ilminin karmaşık konularından biri olan tahrîrât meselesine vukûfiyeti ve tahrîrini yaptığı bütün vecihlerde İbnü'l-Cezerî'nin nakillerine sadakatle bağlı kalması dikkat çekmektedir. Nitekim tahrîrde bulunduğu muhtelif vecihleri açıklarken kullandığı ifadelerin İbnü'l-Cezerî'nin ifadeleriyle tam bir uyum içinde olması, bu durumu desteklemektedir. Öyle ki tahrîrde bulunduğu vecihleri izah ederken *en-Neşr*'in târiklerini esas aldığı birçok yerde “*بِطَرُقِ هَذَا الْكِتَابِ*/bu kitâbın (*İthâf*) târikleri” ifadesiyle ısrarla vurgulamaktadır.¹³⁴ Müellif, benimsediği bu yöntemin tetimmesi olarak *İthâf*'ta vecih ve kaynak isnâdına ilişkin olarak *en-Neşr*'in ve *Tayyibe*'nin târikleri arasında yer almıyorsa buna “*لَيْسَ مِنْ طَرُقِ الْكِتَابِ*/Kitâbın (*İthâf*) târiklerinden değildir.” ifadesiyle işaret etmektedir.¹³⁵ Dimyâtî, bu yaklaşımıyla, tahrîrinde bulunduğu vecihleri isnâd ettiği târikler hususunda ne kadar titiz olduğunu göstermektedir.

2.6. Resmî'l-Mushaf Meselesine Yaklaşımı

Dimyâtî, resmî'l-Osmânî'nin “kıyâsî” ve “ıstîlâhî” olarak taksimine, kapsamına ve Mushaf imlâsının genel niteliklerine yer vermeden önce bu ilme dair tarihî süreçte şekillenen yaklaşımları ele almaktadır. Mushaf hattına muvafakatin kıraatlerin kabul şartlarından biri olduğunu ve her sûrede bulunan imlâ farklılıklarına, ele alınan sûrenin sonunda temas edeceğini dile getirerek konuya giriş yapmaktadır. Çoğaltılan mushafların yazımında esas alınan ve Hz. Osman'ın onayı ve sahabenin icmâsıyla sabit olan resmî'l-Osmânî'nin bağlayıcı olup olmadığı meselesini, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) ve 'İzz b. Abdisselâm'ın (ö. 660/1262) görüşleri etrafında değerlendirmeye tabi tutmaktadır.¹³⁶

Mushaf imlâsının bağlayıcı olup olmadığı meselesinde temel olarak üç yaklaşım bulunmaktadır. Birincisi, resmî'l-Osmânî'nin tevkîfî olduğunu kabul eden yaklaşımdır.¹³⁷ Dimyâtî, bu bağlamda Mushaf imlâsının bağlayıcı olduğunu kabul edenlerin görüşlerine İmam Mâlik'in sözünü aktararak değinmektedir. Nitekim İmam Mâlik'in, “İnsanlar sonradan ihdas ettikleri imlâ doğrultusunda Mushaf yazabilirler mi?” şeklinde sorulan bir soruya, “Hayır, ilk imlâ edildiği şekliyle yazılmalıdır.” cevabını

¹²⁸ Dimyâtî, *İthâf*, 1/264.

¹²⁹ Dimyâtî, *İthâf*, 1/263-264.

¹³⁰ Dimyâtî, *İthâf*, 1/111, 2/178.

¹³¹ Dimyâtî, *İthâf*, 1/111, 120, 130.

¹³² Dimyâtî, *İthâf*, 2/7, 56, 59, 72.

¹³³ Dimyâtî, *İthâf*, 1/111, 114, 116.

¹³⁴ Dimyâtî, *İthâf*, 1/111, 144, 220.

¹³⁵ Dimyâtî, *İthâf*, 2/131, 144, 516.

¹³⁶ Dimyâtî, *İthâf*, 1/81.

¹³⁷ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dâni, *el-Muhkem fi nakti'l-mesâhif*, thk. İzzet Hasan (Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1986), 11; Cânîm Kaddûrî el-Hamed, *Resmî'l-Mushaf: Dirâse luğaviyye târîhiyye* (Bağdat: Menşûrâtü'l-Lecnetü'l-Vataniyye, 1982), 197-198; Abdülfezzâh İsmail Şelebî, *Resmî'l-Mushaf'l-Osmânî* (Cidde: Dâru's-Şurûk, 1983), 117-121.

verdiği nakledilmektedir.¹³⁸ Çoğunluk tarafından benimsenen bu görüşün temel dayanağı imlânın “tâbi olunan bir sünnet” olduğu ön kabulü, bu hususta seleften yapılan nakiller ve sahâbenin Mushaf imlâsında icmâ ettiği yönündeki iddialardır.¹³⁹ İmam Mâlik'in bu kanaatine, ilmin dinamik bir hüviyet arz etmesi ve resmü'l-Osmânî'ye tabi olmanın şimdiki zaman için karışıklığa sebebiyet vereceği düşüncesinden hareketle karşı çıkmıştır.¹⁴⁰

Müellif, 'İzz b. Abdisselâm'ın görüşü üzerinden resmü'l-Osmânî'nin bağlayıcı olmadığını iddia edenlerin görüşlerine değinmektedir. Buna göre 'İzz b. Abdisselâm, mushafın -halkın karıştırmaksızın okuyabilmesi için- sonradan ihdas edilen imlâ yapısıyla yazılması gerektiğini; hatta geçmişin imlâ yapısına göre yazılmasının câiz olmadığını ileri sürmektedir.¹⁴¹ Ancak o, bütün bunları dile getirirken Mushaf imlâsının tamamen unutulmaması için ümmet içinde onu bilen bir grubun bulunması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla o, ileri sürdüğü bu düşünceyle selefin görüşünden ayrılmaktadır. Zerkeşî (ö. 794/1392) de 'İzz b. Abdisselâm'ın görüşüne yer vererek aynı kanaatte olduğunu ihsas ettirmektedir.¹⁴² 'İzz b. Abdisselâm'ın ve onunla aynı kanaatte olanların meseleye kamu yararı açısından yaklaştıkları görülmektedir. Zira onlar, geçmişin imlâsını şart koşmanın bugünün imlâ yapısına alışık olanlar arasında Kur'ân'ın okunmasını güçleştireceğini düşünmektedirler.¹⁴³

Sayıları az da olsa bazı âlimler, 'İzz b. Abdisselâm'ın görüşünden farklı olarak üçüncü bir görüş ileri sürmektedirler.¹⁴⁴ Bâkîllânî'nin (ö. 403/1013) başını çektiği bu üçüncü yaklaşıma göre “Mushaf imlâsı tevkîfî olmadığı gibi bağlayıcı da değildir.” Bâkîllânî'ye göre Allah Rasûlü vahiy kâtiplerini belli bir hatla/yazıyla sorumlu tutmadığı gibi bu hususta herhangi bir yasak da getirmemiştir. Bu durum belli bir imlâyâ bağlı kalmanın vacip olmadığını göstermektedir. Ona göre Mushaf imlâsına ittîbâ vacip olsaydı bunun vücûbiyetinin ve tevkîfliğinin nakille bildirilmesi gerekirdi. Ayrıca belli bir imlâyı zorunlu kılan Kur'ânî bir nas olmamasının yanı sıra sünnette de herhangi bir delil de bulunmamaktadır. Ümmetin üzerinde icmâ ettiği belli bir imlâ da mevcut değildir.¹⁴⁵ Hattı, belli sembol ve işaretlerden ibaret gören Bâkîllânî, son tahlilde sahâbenin kendi döneminde yaygın olan imlâyı kullandıklarını, bunun mutlaka korunması gereken bir hususiyet olmadığını ve sonraki dönemlerde geliştirilen imlâ ile Mushaf yazılabileceğini düşünmektedir.¹⁴⁶

Dimyâtî, ilk iki görüşü aktarmakla yetinerek kendi tercihini sarıh ifadelerle dile getirmemektedir. Dimyâtî'nin, *İthâfı* telifinde esin kaynağı olan Kastallânî, eserinde Mushaf imlâsının bağlayıcılığı meselesini enine boyuna tartışmakta ve bağlayıcı olduğunu ifade eden birçok âlimin görüşünü aktarmaktadır. Nihayetinde kendisi de söz konusu imlânın bağlayıcı olduğunu, veciz ifadelerle belirtmektedir.¹⁴⁷ Dimyâtî, Mushaf imlâsının bağlayıcılığı hususunda açıkça görüşünü belirtmese de kanaatimizce kendisi de resmü'l-Osmânî'yi bağlayıcı kabul etmektedir. Zira eserinde “Mushaf imlâsının büyük oranda Arap dilinin kurallarına uygun olduğu; ancak genel kuralın dışında kalan hususlarda bize düşen, resmedildiği şekle tabi olmaktır.”¹⁴⁸ şeklindeki ifadesinden Mushaf imlâsını bağlayıcı kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Dimyâtî, *İthâfı* İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'i ile Kastallânî'nin *Letâif*'inin usûl ve sistematüğünü kendine özgü bir yöntemle mezcederek kaleme almıştır. Üçlü bir okumaya tabi tutulması durumunda *İthâfı*'nın hemen hemen her sayfasında bu iki eserin etkisini görmek mümkündür. Kıraat-i aşere vecihlerinin ve tarîklerinin aktarımında *en-Neşr*'in etkisi bariz bir şekilde kendini

¹³⁸ Dâni, *el-Muhkem*, 11; Dimyâtî, *İthâf*, 1/81; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 284.

¹³⁹ Muhammed Abdulazîm *ez-Zürkânî*, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.), 1/379-382; Harun Ögmüş, “Resm-i Mushaf Bağlamında Kur'an ve Kıraat Ayrımı (Harekenin Tekâmülüne Kadarki Süreç Çerçevesinde Bir Değerlendirme)”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2015), 11.

¹⁴⁰ Dimyâtî, *İthâf*, 1/81.

¹⁴¹ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/385; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâiyîn, 2000), 280; Hamed, *Resmü'l-Mushaf*, 200-201.

¹⁴² Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/379.

¹⁴³ Dimyâtî, *İthâf*, 1/81; Hamed, *Resmü'l-Mushaf*, 201; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 291.

¹⁴⁴ Zürkânî; Bâkîllânî ve İbn Haldûn'un isimlerini zikrederek diğer yaklaşımlardan farklı bir kanaate sahip olduklarını dile getirmektedir. Subhî Sâlih de 'İzz b. Abdisselâm ile Bâkîllânî'nin görüşlerinin birbirinden farklı olduğunu ve 'İzz b. Abdisselâm'ın görüşüne meylettiğini açıkça dile getirmektedir. Bkz. Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, c. 1/380; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 279-280.

¹⁴⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Bâkîllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, thk. Muhammed İsâm el-Kudâ (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001), 547-549.

¹⁴⁶ Bâkîllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, 547-549. Ferrâ, İbn Kuteybe, İbn Haldûn gibi âlimler de bu kanaattedir. Bu yaklaşımı benimseyenlerin görüş ve değerlendirmeleri için bkz. Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 288-298; a.mlf., “İbn Haldûn'un Gözüyle Mushaf İmlası”, *Usûl İslam Araştırmaları* 22 (2014), 7-24; Ögmüş, “Resm-i Mushaf Bağlamında Kur'an ve Kıraat Ayrımı”, 10-28; Muhammed Receb el-Beyyûmî, “Mushaf'ın Yeni İmlaya Göre Yazılması”, çev. Hüseyin Avni Çelik, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 3/1 (1989), 55-60.

¹⁴⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 2/545.

¹⁴⁸ Dimyâtî, *İthâf*, 1/82-83, 327.

hissettirirken, bu vecihlerin tevcihi, farklı disiplinlerle ilişkisi hususundaki izah ve değerlendirmelerde *Letâif*'in etkisi ön plana çıkmaktadır. Bu durumun *İthâf*'a olan ilgiyi artırdığı söylenebilir. Nitekim kaleme alındığı günden itibaren devrin kıraat hocaları ve öğrencileri tarafından büyük teveccüh gören *İthâf*, Osmanlı döneminde kıraat ilminde tarîk ve meslek olarak adlandırılan ekollerin metodolojik farklılıklarını öğrenmede önemli referans kaynaklarından biri olmuştur. Özellikle İslâm dünyasında hakkında yapılan çalışmaların son zamanlarda hem nicelik hem de nitelik olarak artması, *İthâf*'a gösterilen bu teveccühün geçmişte olduğu gibi bugün de canlılığını sürdürdüğüne ve kıraat ilmindeki konumuna işaret etmektedir.

Dimyâtî'nin kıraatlerin belli şahıslara hasredilmesiyle ilgili kanaati kendisinden önceki âlimlerin görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Müellif, kıraatlerin belli şahıslarla anılmasını iki sebebe bağlamaktadır. İlki, Osman mushaflarının farklı okumalara imkân tanıyan hattıdır. İkincisi, bu durumun sonucu olarak bidat ve hevâ ehlinin Kur'ân'ı, tilâveti sahîh olmayan bir şekilde okumasıdır. Müellif, bu hususta İbnü'l-Cezerî ve Kastallânî ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Sahîh kıraati sahîh olmayandan ayırt etmek üzere tarihi süreçte şekillenen ve İbnü'l-Cezerî ile geniş bir kabule mazhar olan üç temel kriteri benimsemektedir. Bu bağlamda müellif, "senedi sahîh, bir vecihle de olsa nahiv ilminin yerleşik kurallarına uygun, ihtimalle de olsa Mushaf hattına muvafık" bir kıraati, hadislerle sabit olan "yedi harf" kapsamında değerlendirmektedir.

Müellif, *İthâf*'ta kıraat ilmi literatüründe tahrîrât olarak ifade edilen vecihlerin mevsûkiyeti meselesine oldukça önem vermektedir. Tahrîrini yaptığı bütün vecihlerde İbnü'l-Cezerî'nin nakillerine sadakatle bağlı kalmaktadır. Tahrîrde bulunduğu vecihleri izah ederken *en-Neşr*'in tarîklerini esas aldığı birçok yerde "Bu kitabın (*İthâf*'ın) tarîkleri" ifadesiyle ısrarla vurgulamaktadır. Bu yöntemi eserin tümünde taviz vermeden uygulayan müellif, *en-Neşr*'in tarîklerini olduğu gibi aktarmaktadır. Dimyâtî, bu yöntemle zaman zaman *en-Neşr*'in tarîklerinden ayrılan Kastallânî'den de farklı bir yaklaşım sergilemektedir.

İthâf, hacim açısından muhtasar olmasına rağmen muhtevastaki bilgilerin rafine edilerek ve sistematik bir şekilde sunulmasıyla ön plana çıkmaktadır. Bunun yanı sıra önceki kıraat birikiminin sade ve anlaşılır bir dille aktarılması ve *İthâf*'ta mümkün merteye kıraat ilminin sınırları içinde kalınması da dikkat çekmektedir. Kıraat ilmiyle ilgilenenlerin, bu alandaki bilgilere doğrudan ve güvenilir bir kaynaktan ulaşmalarına imkân sağlaması da eserin öne çıkan bir başka özelliğidir.

Kaynakça | References

- Acar, Mehmet Maşuk. *Kıraat İlminde Şâz Meselesi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023.
- Ahfeş el-Evsat, Ebû'l-Hasen Said b. Mes'ade. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hüdâ Mahmud Karâa. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1990.
- Akaslan, Yaşar. "Bir İlm-i Kirâat Klasiği: Tayyibetü'n-Neşr Fi'l-Kirâati'l-'Aşr". *Dinbilimleri Akademi Araştırma Dergisi* 17/3 (2017), 277-310.
- Akaslan, Yaşar. "Kirâat İlmî Sistematiğinde Usûl Kavramları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 217-251.
- Akaslan, Yaşar. *Tayyibetü'n-Neşr Şerhlerine Dair Bir İnceleme (Mûsâ Cârullah Örneği)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kirâat İlminde Tahrîrât Meselesi". *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2018), 83-111.
- Ali el-Fârisî, Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a*. thk. Bedruddîn Kahvecî - Beşîr Cüveycâbî. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1993.
- Altıkulaç, Tayyar. "Bennâ Ahmed b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed. *el-İntisâr li'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Isâm el-Kudâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001.
- Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd. *Me'âlimu't-tenzil fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1997.
- Beyyûmî, Muhammed Receb. "Mushaf'ın Yeni İmlaya Göre Yazılması". çev. Hüseyin Avni Çelik. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 3/1 (Ocak, 1989), 55-60.
- Birişik, Abdülhamit. "en-Neşr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/19-20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Bostan, Osman. *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kirâat İlmindeki Yeri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Bostan, Osman. "En-Neşr Merkezli Çalışmalar (Tahrîrât Örneği)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (Haziran, 2022), 207-234. <https://doi.org/10.17120/omuifd.1078721>.
- Cebertî, Abdurrahman b. Hasen. *Târîhu 'acâibi'l-âsâr fi't-terâcimi ve'l-ahbâr*. thk. Abdurrahim Abdurrahman Abdurrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1997.
- Cermî, İbrahim Muhammed. *Mu'cemu 'ulûmi'l-Kur'ân*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2001.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kirâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-Muhkem fi nakti'l-mesâhif*. thk. İzzet Hasan. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1986.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Teysîr fi'l-kirâati's-seb'*. thk. Ferîd Muhammed b. Azzûz. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2016.
- Devserî, İbrahim b. Saîd. *Muhtasaru'l-'ibârât li mu'cemi mustalahâtî'l-kirâât*. Riyad: Dâru'l-Hadâra li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2008.
- Dimyâti, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdilğani el-Bennâ. *İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erbe'ate 'aşer*. thk. Şaban Muhammed İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2007.
- Ebû Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim. *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin teteallaku bi'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru Sadr, 1975.
- Ebû Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî. *İbrâzü'l-me'ânî min Hirzi'l-emânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kirâat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.
- Hafeyân, Ahmed Mahmud Abdü's-Semî. *Eşherü'l-mustalahât fi fenni'l-edâ ve 'ilmi'l-kirâât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Hamed, Gânîm Kaddûrî. *Resmü'l-Mushaf: Dirâse luğaviyye târihiyye*. Bağdat: Menşûrâtü'l-Lecnetü'l-Vataniyye, 1982.
- Hasan el-Basrî, Ebû Saîd b. Yesâr. *Müfredetü'l-Hasan el-Basrî*. thk. Ömer Yusuf Abdülğani Hamdân. Amman: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2006.
- Hatipoğlu, Mustafa. "Bir Kirâat Âlimi Olarak Ahmed B. Muhammed Ed-Dimyâti: Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri". *Van İlahiyat Dergisi* 12/20 (Haziran, 2024), 105-122. <https://doi.org/10.54893/vanid.1464146>.
- Hayreddin Karaman vd. *Kur'an Yolu*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Gâlib el-Muhâribî. *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdusselam Abdu's-Şâfi. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Ebî Meryem, Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şirâzî. *el-Mûdah fi vucûhi'l-kirâât ve 'ilelihâ*. thk. Ömer Hamdân el-Kübeysî. 3 Cilt. Cidde: el-Cemeâtü'l-Hayriyye, 1993.
- İbn Muhaysın, Ömer b. Abdurrahman es-Sehmî. *Müfredetü İbn Muhaysın el-Mekkî*. thk. Ammâr Emin er-Raddû. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007.

- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbâs. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kirâât*. thk. Şevkî Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1979.
- İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed. *Hüccetü'l-kirâât*. thk. Saîd el-Efğânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf. *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. el-Matbaatü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf. *Müncidü'l-mukriîn ve mürişidü't-tâlibîn*. thk. Nâsır Muhammedî Muhammed Câd. Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2010.
- Kabâkîbî, Şemsüddîn Muhammed b. Halil. *Îzâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz fi'l-kirâati'l-erba'a 'aşere*. thk. Ahmed Halid Şükrî. Amman: Dâru Ammâr, 2003.
- Kâdî, Abdülfettâh b. Abdilğânî. *el-Büdûru'z-zâhira fi'l-kirâati'l-aşri'l-mütevâtire*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, ts.
- Kalânîsî, Ebü'l-İzz Muhammed b. el-Hüseyn b. Bündâr. *Kitâbü'l-Kifâyeti'l-kübrâ fi'l-kirâati'l-aşr*. thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 2003.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kirâati*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr. *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kirâât*. 10 Cilt. Medine: Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2013.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifîn*. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1957.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlmi ve Takrib Usûlü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlminde Tahrîrât -Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri- (Edisyon Kritik)*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 2021.
- Koyuncu, Recep. "Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme". *Uluslararası İbnü'l-Cezeri Sempozyumu*. ed. Huriye Martı. 665-690. Bursa: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Maşalı, Mehmet Emin. "İbn Haldûn'un Gözüyle Mushaf İmlası". *Usûl İslam Araştırmaları* 22 (2014), 7-24.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı*. Ankara: Otto Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf 'an vacûhi'l-kirâati's-seb' ve 'ilelihâ ve hiccihâ*. thk. Muhyiddîn Ramazan. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne 'an meâni'l-kirâât*. thk. Abdülfettâh İsmail Şelebî. Mısır: Dâru Nehdati Mısır, ts.
- Mes'ûl, Abdu'l-Alî. *Mu'cemu mustalahâti 'ilmi'l-kirâati'l-Kur'âniyye ve mâ yetaallaku bih*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.
- Nüveyrî, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed. *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kirâati'l-aşr*. thk. Mecdî Muhammed Surûr Sa'd Bâslûm. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Öğmüş, Harun. "Resm-i Mushaf Bağlamında Kur'an ve Kıraat ayrımı (Harekenin Tekâmülüne Kadarki Süreç Çerçevesinde Bir Değerlendirme)". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/39 (Ağustos, 2015), 9-28.
- Rufeyde, İbrahim Abdullah. *en-Nahv ve kütübü't-tefâsîr*. Bingazi: Dâru'l-Cemâhiriyye, 2. Basım, 1990.
- Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf b. İbrahim. *ed-Dürru'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988.
- Sibtü'l-Hayyât, Abdullah b. Ali b. Ahmed el-Bağdâdî. *el-Mübhic fi'l-kirâati's-semân*. Riyad: İmâm Muhammed Suud el-İslâmî Üniversitesi, Doktora Tezi, 1984.
- Sindî, Ebû Tahir Abdulkayyûm Abdülğafûr. *Safahât fi 'ulûmi'l-kirâât*. Mekke: el-Mektebetü'l İmdâdiyye, 1994.
- Subhî es-Sâlih. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2000.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed b. Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1974.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Ahmed Şemsüddîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Şelebî, Abdülfettâh İsmail. *Resmü'l-Mushafi'l-Osmânî*. Cidde: Dâru's-Şurûk, 1983.
- Taşpınar, Kadir. "Ebû Amr'ın Eleştiriyeye Konu Olan Sahih Kıraatleri". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Aralık, 2022), 117-140. <https://doi.org/10.32950/rteuifd.1189453>.
- Temel, Nihat. *Kirâat ve Tecvid İstılahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- 'Ukberî, Ebü'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh. *et-Tibyân fi 'irâbi'l-Kur'an*. 2 Cilt. İsa Bâbî el-Halebî, ts.
- Ünal, Mehmet. "Bir Kıraat Terimi Olarak 'Hüccet'in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 69-83.

- Yerlikaya, Cafer. *Kıraatlerin Sıhhat Kriterlerinin Değerlendirilmesi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemaşerî, Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arab, 1987.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1957.
- Zirikli, Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris. *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1992.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.